

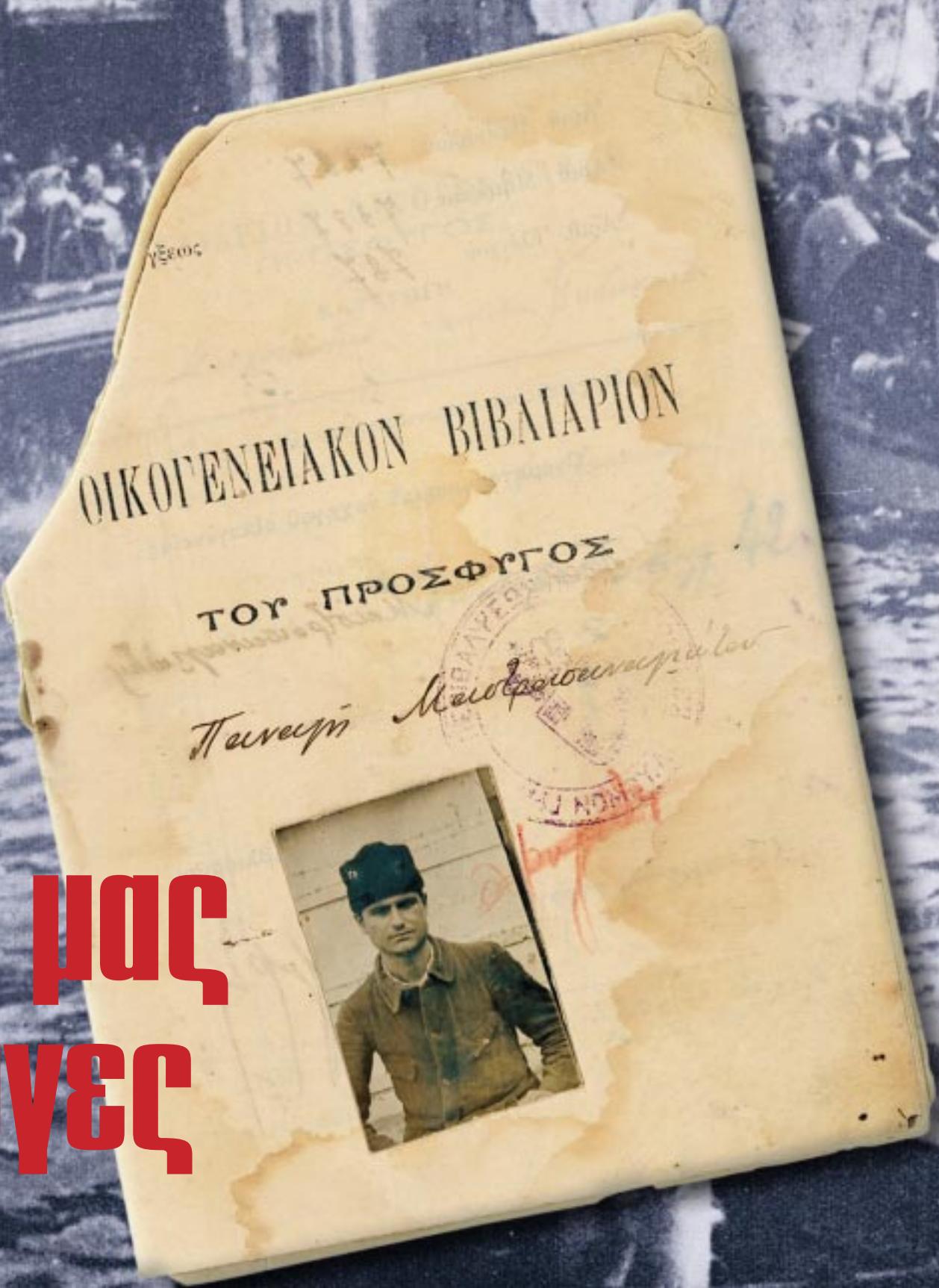

αφιέρωμα .

Σάββατο 11 Σεπτεμβρίου 1999

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

1922
Οι δικοί μας
πρόσφυγες

αφιέρωμα •

Ο,τι πίστεψες για πατρίδα πατήθηκε
και μια και δυο και τρεις φορές
απ' τους φταίχτες του χαμού

Γράμμα σ' έναν παππού

που δεν γνώρισα ποτέ...

Του ΣΤΡΑΤΗ ΜΠΑΛΑΣΚΑ

Kαλέ μου παππούλη
Πάνε σχεδόν δύο χρόνια που
καλέσανε το εγγόνι σου να μιλήσει για ένα βιβλίο μιας
Τουρκάλας που της άρεσε ο
Οδυσσέας και ονειρευόταν τα
νερά του Αιγαίου σαν από το
παραθύρι του κελιού της στη
φυλακή έβλεπε στην αυλή τη σκάφη με τα
απόνερα. Είδες παππούλη; Κι αυτός ματώσανε και κάποιοι μάθανε κιόλας...

Εκεί λοιπόν για πρώτη φορά το εγγόνι σου ορθώθηκε και το ομολόγησε:

«Εγίνα πρώτα επαναστήτης, αργότερα έγινα αριστερός σκέτο, με είταν ρεφορμιστή και κατέληξα Μικρασιάτης». Γελάσανε ή όχι στη φιλολογική εκείνη βραδιά δεν ξέρω. Δεν με νοιάζει κιόλας... Καταπώς δεν ένοιαζε και τον Παναγιωτάκη σου σαν τα βράδια των καλοκαιριών, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, τον έπιανα να κάθεται μαρμαρωμένος. Δεν έβλεπε πουθενά αλλού. Κάπου σε ένα φωρ... Δεκαπεντάχρονος με τη φιλενάδα της εποχής εγώ, κάτω από τα άστρα, και ο ήχος του κύματος στα πόδια μου. Και ξαφνικά δίπλα ο πατέρας. Μια φορά τόλμησα και τον ρώτησα. Χαμογέλασε. «Θα καταλάβεις κάποτε» μου είπε. Κατάλαβα αργά.

Αλλά κατάλαβα...

Τι σου 'λεγα; Τίποτα... Συχνά μου έρχεται να σου μιλήσω, μα δεν ξέρω τι ξέρεις, δεν ξέρω τι έμαθες απ' ό,τι γίνηκε 77 τώρα χρόνια. Δεν ξέρω καν αν με ξέρεις, αν εσύ τουλάχιστον πέρασες από την άλλη μεριά, αν χάθηκες, αν χάθηκε η γιαγιά, η θεία... Κανείς δεν έμαθε ποτέ τίποτα. Το όνομα μόνο διασώθηκε σε ένα τόσο δαχαρτί οραμμένο στο πουκαμισάκι του παιδιού που πέρασε. Ενα τόσο δαχαρτάκι, που όμως χώρεσε τη μνήμη της πατρίδας, της ψυχής. Το χαρτάκι που τόσο πολύ ποτίστηκε από αρμύρα και ιδρώτα, τόσα δάκρυα, τόσο πολλά δάκρυα στην καμαρούλα του Αγιου Συνοικισμού, τόση προσπάθεια να πάνε καλύτερα οι επόμενοι, τόσες μάχες να μάθουμε ποιοι είμαστε, γιατί είμαστε εδώ. Σου το είπα... Δεν ξέρω τι ξέρεις. Άλλα μαθαίνουμε με λεπτομέρειες τους πρωταγωνιστές της Γαλλικής Επανάστασης, μα ούτε λέξη για εσένα παππούλη. Ούτε λέξη για το κίνημα, ούτε λέξη για το πώς και το γιατί. Ισως, παππούλη, γιατί οι φταίχτες του χαλασμού να πρέπει να μη θυμούνται πως ο Παναγιωτάκης πόνεσε. Εκλαψε μοναχός του, βουβάθηκε από το κλάμα, γιώμισε δάκρυα τόσους και τόσους κουβάδες που 'πλυνε με δαύτα ώς και τη μνήμη του. Να μη θυμάται αυτός τουλάχιστον πια. Να μη βλέ-

πει, να μην ακούει.

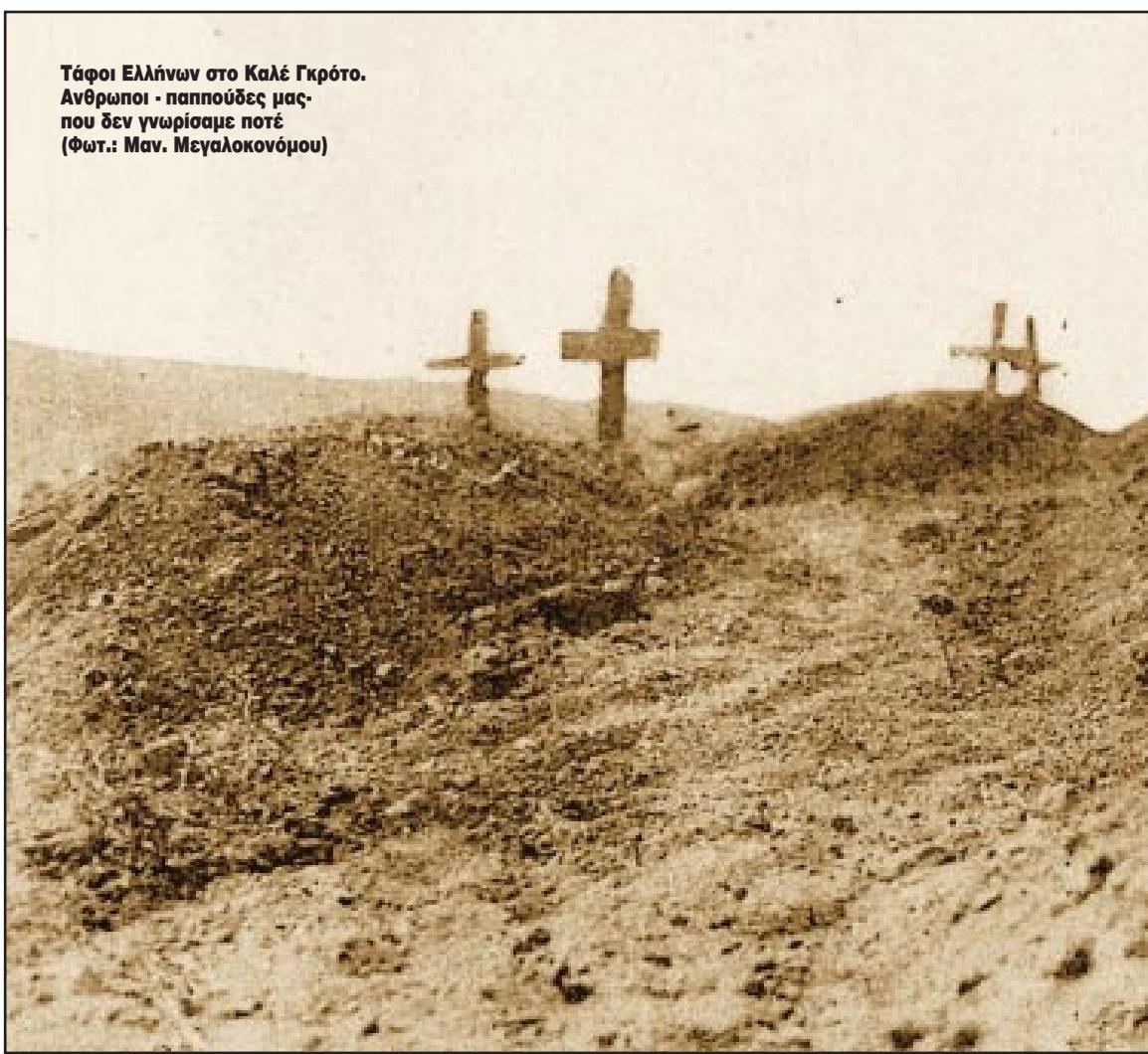
Γιατί από τότες, από τότες που αντίκρισες για τελευταία φορά το φως γινήκαν πολλά. Ο,τι πίστεψες για πατρίδα πατήθηκε και μια και δυο και τρεις φορές απ' τους φταίχτες του χαμού. Άλλαξαν ονόματα, μα πάντα οι ίδιοι. Λαϊκοί και πατριώτες και βασιλόφρονες και γερμανοτσολιάδες και ΕΟΚΑΒίτες ώς τα σήμερα οι ίδιοι να στήνουν χορό στις πλάτες μας παππούλη, γιατί αυτοί δεν έχουν πατρίδα να χάσουν, δεν νογούν τίποτα ετούτοι για πατρίδα...

Χοντραίνουν μοναχά τις κοιλιές τους με τους παράδεις της περιουσίας που δεν στέγασε ποτέ και κανέναν Παναγιωτάκη. Και δεν νταλκαδιάζουν. Δεν ξέρουν, δεν μπορούν να νταλκαδιάσουν. Δεν πονούν, δεν μπορούν να πονέσουν. Και δεν ξέρουν τι 'ναι να γνωρίζεις μωρό παιδί από τα ποδάρια του ενός βρακοφόρου στα ποδάρια τ' αλλούνον. Να σου τραγουδούν οι άλλοι τα τραγούδια που δεν μπορούσε να σου πει ο παππούς που χάθηκε. Εσύ. Εσύ που σ' έμαθα σαν παραμύθι, σαν αμανέ τουργικο, σαν σαρδέλα ψητή με ντομάτα και κουκιά ξερά και ρακί, σαν σταγόνα δάκρυ κουμπωμένο στα λακάκι του ματιούν, σαν αναστεναγμός που δεν βγήκε ποτέ, σαν βρισιά στα τουργικα «Αϊ σιχτίδ κιοπέν», σαν το τελευταίο κομμάτι ψητού

χταποδιού στο στόμα του μικρότερου. «Αρε σιμπούλο και να ήταν παρέα μας ο πάππης να βλεπε πόσο του μοιάζεις...»

«Ο πάππης σου». Δεν ξέρω... τι σημασία έχει να ξέρω; Καμία. Να τώρα που βγαίνουν τόσοι και τόσοι και μιλούν για τον εχθρό, τον «προσιώνιο εχθρό», εγώ θυμάμαι τους φίλους σου, τον Αλί και το Μεχμέτ, που κατηφορίζατε τρέχοντας τα πετροσόκακα και τρώγατε μαζί τα γόνατά σας. Ετσι μου είπαν. Κι ο προπάππης ο Παναγής στις έβρεχε κι εσένα και των αλλούνων μαζί με τον προπάππη τον Μπραΐμη. Εγώ δεν είχα ποτέ τέτοιους φίλους. Δεν έμαθα ποτέ τι 'ναι τέτοιοι φίλοι. Δεν γιόρτασα ποτέ παππούλη εγώ τη γιορτή του άλλου. Τον συμπόνεσα δύως. Του στάθηκα. Σαν θα του 'στεκόσουν κι εσύ... Σαν και πιστεύω πως θα του στεκόσουν κι εσύ...

Τους γνώρισα αυτούς τους άλλους παππούλη. Τότες, στην εποχή των φοιτητικών χρόνων, στις αρχές της δεκαετίας του '80, σταν αλλάζαμε τον κόσμο με τις επιτροπές στήριξης στην τουργική αντίσταση. Τότε γνωρίστηκα με τον Ομέρο, τον Ιλχάν, τη Λεϊλά, κοιμήθηκαν στο σπίτι μου, εκεί στην οδό Αιγάνης της Κυψέλης. Με μόνο ρούχο το πανωφόρι τους, βρεμένοι ακόμα από το πέρασμα στο Αιγαίο. Από τη μια ακτή στην άλλη. Πότε κολυμπώντας,

Τάφοι Ελλήνων στο Καλέ Γκρότο.
Ανθρωποι - παππούδες μας -
που δεν γνωρίσαμε ποτέ
(Φωτ.: Μαν. Μεγαλοκονόμου)

«Πέθανε και γλίτωσε...»

Μαρτυρία της Φωτεινής Μαραγκού - Καραβέλα από το Ακίδι των Σωκίων

Τραβήξαμε πολλά. Το σπίτι μου ήτανε παράμερα, δούλευα στα καπνά. Εύπνησα, βόλεψα τα παιδιά μου και βγήκα πιο δέων. Ησυχία, μια παράξενη ησυχία. Ελα Θεέ μου, η μια με την άλλη μαθεύτηκε, ο ελληνικός στρατός έφευγε, οπιστοχωρούσε.

Εφυγα, ήμουνα έρημη με δυο κοριτσάκια, το ένα πέντε και το άλλο οκτώ χρονών. Και τι να πάρεις μαζί σου: Πήρα μονάχα μια λινάτσα κι έριξα μέσα κάτι ρουχαλάκια.

Ο άντρας μου πήγε στρατιώτης το 1918 στον τουρκικό στρατό. Τι φώτιση του ήρθε και πήγε και πλύθηκε μέσα σε μια λίμνη! Ήτανε Γενάρης μήνας, πούντιασε. Μας στείλανε ένα γράμμα πως είναι άρρωστος από πνευμονία, μα πάει πιο καλά. Σε κάμποσο καιρό ήρθε άλλο γράμμα κι έλεγε πως πέθανε. Πέθανε και γλίτωσε!

Αντε τότε τι να κάμεις με δυο παιδιά. Εμείς τι γινούμαστε; Μπήκαμε στο δρόμο για το Γέροντα - θάλασσα ήτανε - μπας και βρεθεί κανένα καϊκάκι και μας βγάλει στη Σάμο. Πήγαμε ώρες, περάσαμε το Μαίντρο με το σαντάλι, βγήκαμε, ουρανός και κάμπος... Και πιάνει μια μπόρα, μια βροχή, ένα χαλάζι, χαλούσε ο κόσμος.

Το μικρό μου κοριτσάκι βράχηκε ώς το κόκαλο, κουράστηκε, τι να σου κάνει; Ήρθε και μελάνιασε. Το βάνω στην ποδιά μου. Είπα: να το συνεφέρω ή να το πετάξω; Τι να το σέρων; Το τριψα με μια κουβέρτα, ούτε κατάλαβα πού βρέθηκε. Του χουνχούλιασα τα χεράκια του, τα ζουλίξα στο στήθος μου και σιγά σιγά ζωντάνεψε.

Τραβήξαμε πάλι το δρόμο. Κόδιος, λαός περπάτας μαζί μας. Αχισίτες, γνωστοί και άγνωστοι. Εγώ για να μη χάσω τα παιδιά μου κρατούσα τη λινάτσα με τα λίγα πραματάκια στα δόντια, και το 'να παιδί από το 'να χέρι, και το άλλο από τ' άλλο κι έτσι περπάταγα. Κάποια ώρα φτάξαμε στο Γέροντα. Εκεί άλλη απελπισία! Να πας, πού να πας; Τίποτες δεν άραξε στην ακρογιαλιά, ούτε καϊκι, ούτε καράβι, τίποτες.

Γυρίσαμε πίσω και τραβήξαμε για το

Κελεμπέσι. Εκεί μας βάλανε στο στρατώνα που μένουν οι Ελληνες. Κοριοί, φρίκη, με όλη την κούραση ούτ' εγώ, ούτε τα παιδιά μου μπορέσαμε νε κλείσουμε μάτι. Φύγαμε για τα Σώκια μπας και πάρομε το τοξένο και βγούμε στη Σμύρνη. Ήρθανε κι άλλοι πολλοί από τα Σώκια, το Ακίδι, το Κελεμπέσι. Στη Σμύρνη σαν φτάξαμε θρήνος και οδυμός, ο ένας απάνω στον άλλον. Εκεί σε μια στιγμή καθόμουν σ' ένα σακί αλεύρι. Σαν ήρθε η ώρα και σηκώθηκα έσυρα μαζί μου και το σακί το αλεύρι. Δεν κατάλαβα ποιος μου είπε, πως το αλεύρι δεν ήταν δικό μου. Τότες του είπα να σωπάσει, και σώπασε.

Αυτό το αλεύρι μας έσωσε. Μέσα στην ποδιά μου ζύμωνα λίγο λίγο κάθε μέρα! Πού σκάφη. Στην παραλία ψάχναμε, βρίσκαμε ξυλάκια, χαρτάκια.

Αναβα φωτιά σε μια παλιολαμαρίνα, έψηνα μια πίτα της κακιάς ώρας και τρώγαμε, ούτε άλλο. Ούτε άλλο. Ετσι σώσαμε όλο το τσουβάλι το αλεύρι.

Ο κόσμος κάθε μέρα μπαρκάριζε, ήρθε και η δική μας η σειρά. Πρωτοβιγήκαμε στη Θεσσαλονίκη, εκεί υποφέραμε πάρα πολύ. Επεσε πολύς κόσμος. Τα παιδιά μου κοιμήθηκαν από το κλάμα. Ήτανε ολονήστικα. Κατά τα μεσάνυχτα με τα πολλά οι επιτροπές, οι επιτρόποι, κατάφεραν και μαγείρεψαν ένα πιλάφι. Τώρα πώς πάνε κοντά και πώς παίρνουνε φαΐ. Και πού να το βάλεις. Σπρώχε εσύ, σπρώχε εγώ, μπροστις εσύ, μπροστις εγώ, πήγα κοντά. Ούτε μαντύλα στο κεφάλι, ούτε τίποτα. Τι να κάνω, άνοιξα την ποδιά μου και μου βάλλω λίγο πιλάφι. Πήγα τα ξύπνησα και τα τάισα. Υστερα μας βάλανε στα βαπτώρια και μας βγάλανε στη Νάξο. Εκεί μας περιποιήθηκαν, μας δώσαν τούς, καφέ, οούμι, μας ετοίμασαν φαγητά. Τη νύχτα μας βάλανε να κοιμηθούμε σε ένα ρέμα, ώς εκεί έφτανε η συμπόνια τους. Κόντευε να βρέξει. Ο καιρός τα κρέμανες. Σε μια στιγμή μια χριστιανή ξεφώνισε από το μπαλκόνι της. «Δεν είσαστε χριστιανοί. Δεν είσαστε Ελληνες. Δεν φοβάστε Θεό; Δεν ντρέπεστε. Αν βρέξει, το ρέμα θα κατεβάσει νερό και θα πνιγούνται γυναικόπαιδα». Σηκώθηκαν και βρήκαν ένα σπίτι, που λείπαν οι άνθρωποι του στην Αμερική, και μας βάλαν. Και ποιος να πρωτοχωρέσει; Μετά πήραν την απόφαση, άνοιξαν τα σχολεία και μας βάλανε.

Υστερα από καιρό ήρθαμε στην Ερέτρια. Δούλεψα στα καπνά και μεγάλωσα τα παιδιά μου. Τώρα έχουν παιδιά, κι εγώ εγγόνια. Δόξα σοι ο Θεός.

πότε με μια βάρκα, πότε πάνω σε μια φουσκωμένη σαμπρέλα αυτοκινήτου. Δεν τους ένιωσα φίλους, μα σαν να τους αγάπησα. Ισως γιατί είχαν μάτια στο χρώμα του μελιού, γιατί εγώ δεν πολύ αγάπησα είναι δυο μάτια στο χρώμα του μελιού. Ή γιατί ένιωθα μέσα στα σκούρα τους μάτια τη φωτιά που δεν πρόλαβε να κάψει κι εμένα. Μα κι επειδή, σαν τους έγλειφες στο κούτελο δεν είχαν ξεπλύνει την αριμάρα του Αιγαίου.

Σου 'λεγα... σου 'λεγα για το πώς γνώρισα τον άλλο που τον βαφτίσαν κι οχτό. Το γείτονα, καλέ μου παππούλη. Εκείνον που είδες αγριεμένο, αφιουνισμένο, εκείνο το πρωινό του Σεπτέμβρη πριν από 77 χρόνια... Αυτόν που χρόνια τώρα ψάχνω να βρω. Να του πω εκ μέρους σου στη γλώσσα του: «Καχρολουσύν σεμπέπ ολανλάρ». «Ανάθεμα σε αυτούς που φταιξαν». Να μερέψει κι αυτός, να μερέψεις κι εσύ, να μερέψω κι εγώ παππούλη...

Εχθροπραξίες σε όλη την έκταση της κεντροδυτικής και βορειοδυτικής Μικράς Ασίας έως την Αγκυρα.

Εμπόλεμο: Παράλληλα με τις Ελληνοτουρκικές συγκρούσεις υπήρξαν κι άλλες εχθροπραξίες. Στην Κιλικία, μεταξύ δυνάμεων τακτικού τουρκικού στρατού και αντόρπικων ομάδων με Γαλλικά στρατεύματα. Στη νοτιοανατολική Μικρά Ασία μεταξύ Τούρκων και Ιταλικών στρατευμάτων. Στα Δαρδανέλια μεταξύ Τούρκων και Βρετανικών στρατευμάτων, και στην περιοχή Ερζερούμ πόντα Τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις με δυνάμεις Αρμενίων.

Ανύπαλος Τακτικό στρατεύματα πιστά στο Σουλτάνο Μεχμέτ τον Ε' και την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης. Αντάρτικες ομάδες (Τσέτες) που σπουδικό μέρος τους μετεβαλλόθηκαν σε τακτικά στρατεύματα από τον Μουσταφά Κεμάλ πασά. Τον μετέπειτα **Κεμάλ Ατατούρκ**.

Διάρκεια εχθροπραξιών τρία χρόνια, τέσσερις μήνες και μία ημέρα. Από την απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη στις **2.5.1919** έως τη συντετογμένη αποχώρηση στις **3.9.1922**.

Εναρξη της εκστρατείας με απόβαση της Διάσκεψης των Παρισίων έπειτα από ομόφωνη απόβαση των δυνάμεων της Αντάντ.

Μουσταφά Κεμάλ

Λεωνίδης Παρασκευόπουλος

Λάξη του πολέμου με τη **Συνθήκη της Λαζάννης** που υπέγραψε από τη μια μερά η Βρετανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Ρουμανία και το Σερβο-Κρατο-Σλοβενικό κράτος και από την άλλη μεριά η Τουρκία.

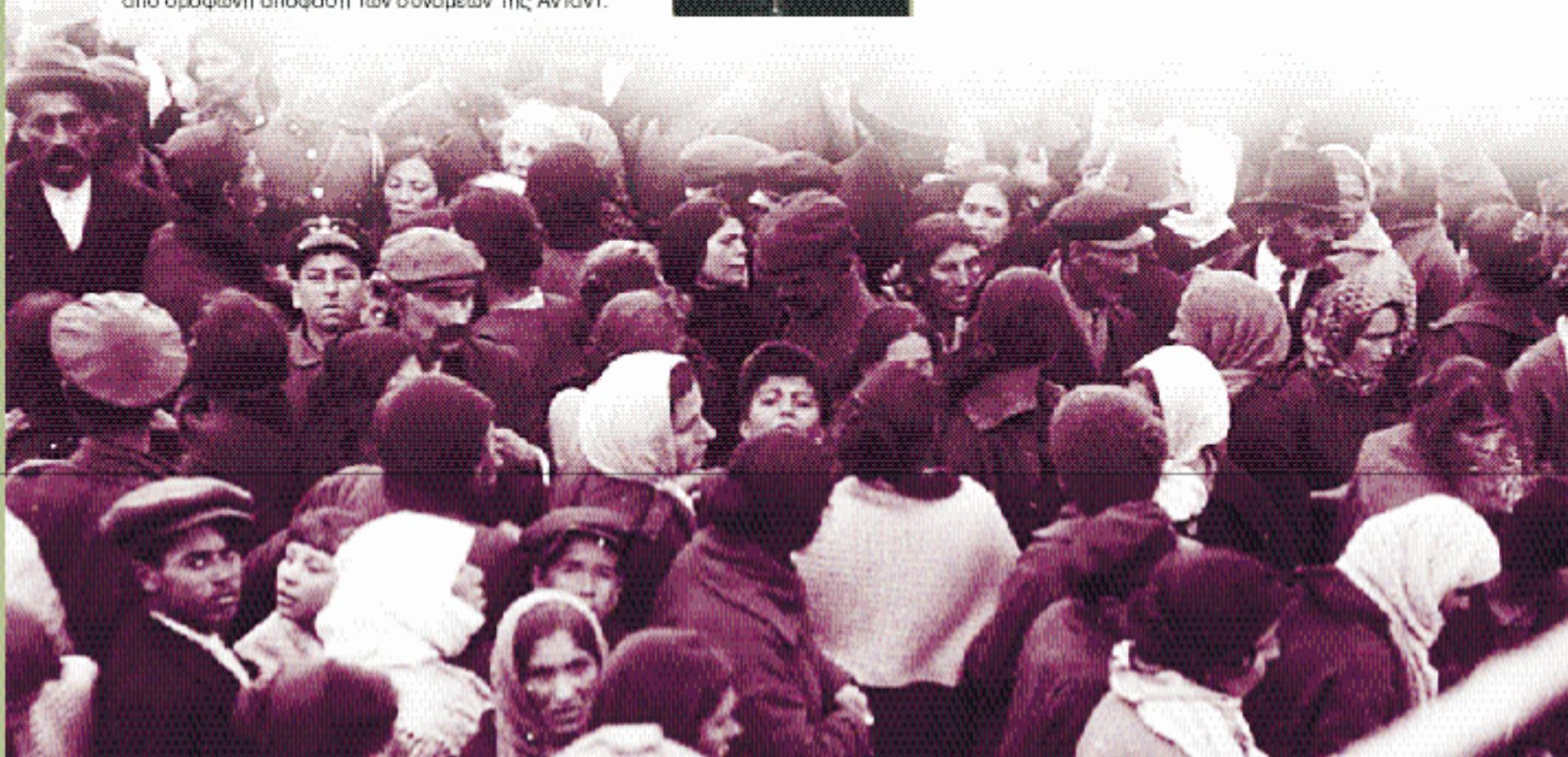
Αρχιστράτηγοι

Της Στρατιώς Μικράς Ασίας ο αντιστράτηγος Λεωνίδης Παρασκευόπουλος. Από 1.11.1920 ο αντιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας. Από 23.5.1922 έως και την κατάρρευση του μετώπου της Μικράς Ασίας ο αντιστράτηγος Γεώργιος Χατζηπανέστης.

Αρχηγοί των αντιπάλων, οι υποιργοί ναυτικών Ρεούφ, στρατιωτικών Τζεμάλ και οι στρατηγοί Ιαμέτ και Φεζί, Στενοί συνεργάτες στη συνέχεια στου αρχιστράτηγου των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων Μουσταφά Κεμάλ πασά.

Πολιτικός διοικητής

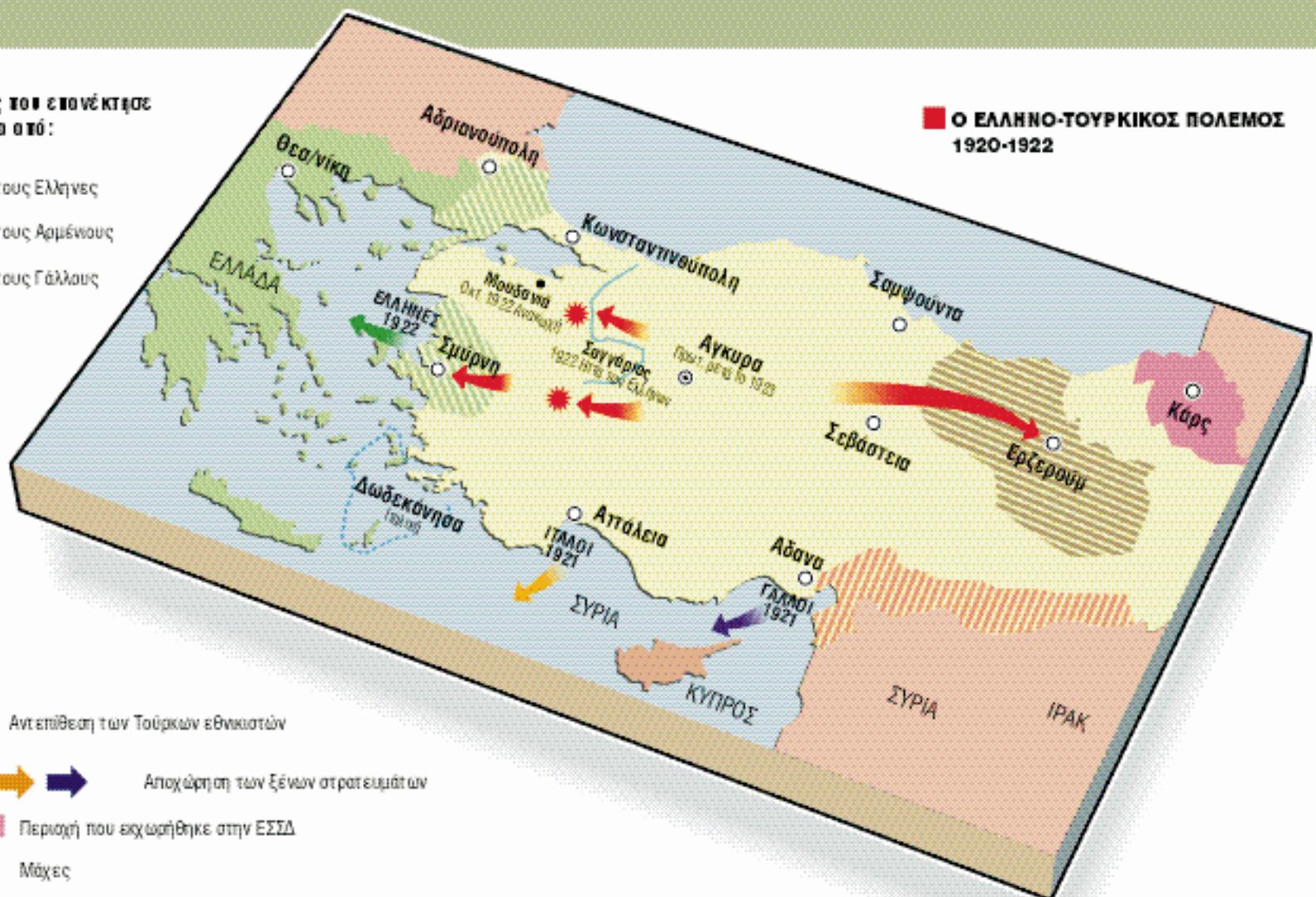
των περιοχών που καταλήφθηκαν από τον ελληνικό Στρατό: Αριστείδης Στεργιάδης, ύπατος αρμοστής Σμύρνης και στη συνέχεια γενικός διοικητής Μικράς Ασίας.

Περιοχές των επονέκτησ
η Τούρκιο από:

- τους Ελλήνες
- τους Αρμένιους
- τους Γάλλους

Ο ΕΛΛΗΝΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1920-1922

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΑΠΩΛΕΙΣ

	Αξιωματικοί	Οπλίτες	Σύνολο
Νεκροί σε επιχειρήσεις	812	18.550	19.362
Νεκροί εκτός επιχειρήσεων	131	4.747	4.878
Εξαφανισμένοι	465	17.630	18.095
Τραυματίες	1.696	47.184	48.880
Σύνολο απωλειών Ελληνικού Στρατού	3.104	88.111	91.265

ΑΠΩΛΕΙΣ ΑΜΑΧΩΝ

Πρόσφυγες στην Ελλάδα: 1.250.000

(Πηγή: Απογραφή 1928 της Κοινωνίας των Εθνών).

Το σύνολο του αριθμού αυτού των προσφύγων προέρχονται από τις περιοχές της δυτικής Μικράς Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης, της Κωνσταντινούπολης, της Βουλγαρίας, της Ρωσίας, της Αλβανίας και της Σερβίας.

Νεκροί: 100.000 (Πηγή: Μιχάλης Θεοτοκός «Νομικά και ιστορικά μελετήματα», Αθήνα, Εκδόσεις Ικαρος, 1947).

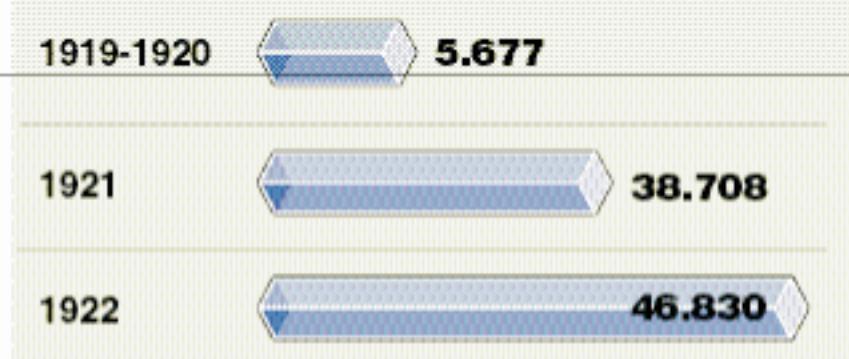
Εξαφανισμένοι - εκτοιρκισθέντες: 450.000 έως

640.000 (Πηγή: Μιχάλης Θεοτοκός «Νομικά και ιστορικά μελετήματα», Αθήνα, Εκδόσεις Ικαρος, 1947 - Α. Μπακόπουλος «Το πρασφυγικό ζήτημα», Αθήνα 1923, Λ. Πόλλος «Φυλετικές μεταναστάσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού 1912-1924», Δελτίο Κέντρου Μικροσαπίκων Σπουδών, Αθήνα 1977).

Ζημιές: Μόνο στην περιοχή της Σμύρνης τις μέρες της καταστροφής 200.000.000 δολάρια ή πάνω από 40.000.000 λίρες Αγγλίας

(Πηγή: Δ. Πετζόπουλος «The Balkan exchange of minorities and the impact upon Greece»).

ΑΠΩΛΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

**Η ταυτότητα
της ελληνικής
εκστρατείας
στη Μικρασία**

Από τη διάσκεψη των Παρισίων στη Συνθήκη της Λωζάννης

Πορεία προς τον Σαγγάριο:
Ένα τμήμα της 9ης
ελληνικής μεραρχίας
κατά τη διάβαση της
Αλμυρής Ερήμου
(Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

ΕΛΛΗΝΕΣ

- 18-1-1919** Με απόφαση της Διάσκεψης των Παρισίων παραχωρείται στην Ελλάδα η μικρασιατική περιφέρεια του Αϊδηνίου με τη Σμύρνη
- 6-2-1919** Διωγμοί Ελλήνων του Πόντου
- 5-3-1919** Σύλλαλητήριο Ελλήνων στη Σμύρνη που αξιώνουν την αφίξη ελληνικού στρατού
- 28-3-1919** Σύλληψη προκρίτων της Σμύρνης από τους Νεότουρκους
- 29-4-1919** Το ανώτατο συμβούλιο της συνδιάσκεψης αποφασίζει την αναχώρηση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος για τη Σμύρνη
- 2-5-1919** Ελληνικός στρατός και στόλος καταλαμβάνει τη Σμύρνη
- 4-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τα Βουρλά
- 7-5-1919** Αναλαμβάνει ύπατος αρμοστής Σμύρνης ο Αριστείδης Στεφανάδης
- 9-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Νυμφαίο και τη Μαινεμένη
- 12-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τον Κασαμπά και τη Μαγνησία
- 14-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Αϊδίνι
- 15-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Αϊβαλί
- 30-5-1919** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει την Πέργαμο
- 6-6-1919** Ελληνικός στρατός ανακαταλαμβάνει την Πέργαμο
- 15-6-1919** Η Διάσκεψη του Παρισιού εγκρίνει τη λήψη μετρων από ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις πέρα από τη ζώνη που είχε αρχικά καθορισθεί χάρη της ασφάλειας των χριστιανών αποίκων
- 20-6-1919** Ελληνικός στρατός ανακαταλαμβάνει το Αϊδίνι
- 3-7-1919** Νέα αποβίβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη
- 12-11-1919** Συνωμοσία κατά του Βενιζέλου. Σύλληψη ύποπτων μοναρχικών στον Τάραντα της Ιταλίας
- 23-1-1920** Ο έκπτωτος βασιλιάς Κωνσταντίνος ζητά τη βίαιη εξέγερση του ελληνικού λαού κατά του Βενιζέλου
- 27-2-1920** Ναυαγείη Διάσκεψη του Λονδίνου
- 2-4-1920** Η ενωμένη αντιπολίτευση ζητά τη διενέργεια άμεσων εκλογών
- 5-5-1920** Ο Ελευθερίος Βενιζέλος αναγγέλλει την προκήρυξη εκλογών, «όταν υπογραφεί συνθήκη με την Τουρκία»
- 1-6-1920** Σύλλαλητήριο ευγνωμοσύνης του ελληνικού λαού προς τους συμμάχους για τις υπηρεσίες τους προς την Ελλάδα
- 17-6-1920** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει την Κερασούντα, το Μπαλικεσίρ, την Πάνορμο, την Αρτάκη
- 19-6-1920** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Αδραμμύτι και ελέγχει τη σιδηροδρομική γραμμή Πανόρμου-Μαγνησίας
- 25-6-1920** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τη Φιλαδέλφεια και την Προύσα
- 28-7-1920** Υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών μεταξύ συμμάχων και Τουρκίας. Ολη η Ανατολική Θράκη, η Ιμφρος, η Τένεδος και μεγάλη περιοχή της Σμύρνης παραδίδονται στην Ελλάδα μέχρι παρελεύσεως πενταετίας, οπότε και οι τοπικοί πληθυσμοί θα αποφασίσουν με δημοψήφισμα για την κρατική τους ένταξη
- 30-7-1920** Απόπειρα δολοφονίας κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου
- 1-8-1920** Δολοφονία του Ιωνα Δραγούμη
- 9-9-1920** Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού από την περιοχή της Νικομήδειας μέχρι το Σαγγάριο ποταμό
- 11-9-1920** Διαλύση της Βουλής των Ελλήνων, άρση του στρατιωτικού νόμου, προκήρυξη εκλογών για τις 25-10-1920
- 13-10-1920** Πεθαίνει ο βασιλιάς Αλέξανδρος από δάγκωμα πιθήκου
- 16-10-1920** Ανακήρυξη του ναύαρχου Παύλου Κουντουριώτη ως αντιβασιλέα
- 4-11-1920** Ανακοινώνεται επίσημα η εκλογή ήττα του Βενιζέλου, που δεν εκλέγεται σύντομα βουλευτής
- 24-11-1920** Ανακοινώνεται επίσημα το αποτέλεσμα δημοψηφίσματος υπέρ της επιστροφής του βασιλιά Κωνσταντίνου
- 6-12-1920** Επιστρέφει στην Ελλάδα ο βασιλιάς Κωνσταντίνος
- 27-12-1920** Ιδρύεται από βενιζελικούς στην Κωνσταντινούπολη ο Σύνδεσμος Εθνικής Αμυνας
- 31-1-1921** Υποτιμάται η δραχμή
- 7-2-1921** Αεροπορικοί βομβαρδισμοί των κεμαλικών στρατιωτικών δυνάμεων στο Εσκί Σεχίρ
- 7-3-1921** Επιστράτευση των κλάσεων 13, 14 και 15 στην Ελλάδα
- 14-3-1921** Σφοδρές συγκρούσεις στο Εσκί Σεχίρ και στο Αφιόν Καραχισάρ
- 16-3-1921** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Αφιόν Καραχισάρ
- 28-3-1921** Επανάληψη των συγκρούσεων κατά μήκος της γραμμής Αφιόν Καραχισάρ - Ακ Σεχίρ. Επιστράτευση των Ελλήνων που μένουν στη Μικρά Ασία
- 15-4-1921** Επίσκεψη του πρωθυπουργού Δ. Γούναρη στο μέτωπο της Μικράς Ασίας
- 30-5-1921** Νησοφίες του ελληνικού στόλου αποκαλύπτουν μεταφορά πυρομαχικών στον κεμαλικό στρατό
- 30-5-1921** Επίσκεψη του βασιλιά Κωνσταντίνου στο μέτωπο της Μικράς Ασίας
- 29-6-1921** Αρχή νέας ελληνικής επίθεσης στο μικρασιατικό μέτωπο
- 6-7-1921** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει την Κιουτάχεια
- 8-7-1921** Ελληνικός στρατός καταλαμβάνει το Εσκί Σεχίρ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β'

- 10-7-1921** Απόκρουση ισχυρής αντεπίθεσης των Τούρκων με ιππικό και πυροβολικό
- 5-8-1921** Προσέλαση του ελληνικού στρατού πέραν του Εσκί Σεχίρ χωρίς αντίσταση
- 17-8-1921** Σθεναρή άμυνα τουρκικών δυνάμεων στον Σαγγάριο. Μάχες σύμα με σύμα
- 24-9-1921** Καταργείται η Υπατη Αρμοστεία της Σμύρνης και μετονομάζεται σε Ελληνική Γενική Διοίκηση Μικράς Ασίας
- 27-11-1921** Εξέγερση της Κορήτης εναντίον του βασιλιά αντιμετωπίζεται με δύο συντάγματα πεζικού και πυροβολικό
- 27-2-1922** Παραιτείται η κυβέρνηση Γούναρη καταψηφιζόμενη από την Εθνοσυνέλευση
- 15-3-1922** Πρόσθυμη να δεχθεί ανακωχή η Ελλάδα
- 29-4-1922** Εξασφάλιση πλειοψηφίας μίας ψήφου στην κυβέρνηση Γούναρη
- 3-7-1922** Επιστράτευση όλων των εφέδρων της Μικράς Ασίας. Αποδοχή από την ελληνική κυβέρνηση αυτονόμησης της Μικράς Ασίας
- 7-8-1922** Ο Στεφανάδης καλείται στην Αθήνα. Με τηλεγράφημα αρνείται να εγκαταλείψει τη Σμύρνη
- 16-8-1922** Εκκένωση του Αφιόν Καραχισάρ προκειμένου να αποφευχθούν μάταιες ανθρώπινες θυσίες
- 17-8-1922** Ατακτη ελληνική υποχώρηση σε

012

- όλο το μέτωπο
- 21 έως 27-8-1922** Ο ελληνικός στρατός εγκαταλείπει τη Μικρά Ασία
- 27-8-1922** Μαρτυρικός θάνατος του μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου
- 1-9-1922** Η Σμύρνη καίγεται. Εκαντάδες χιλιάδες Ελλήνες πρόσφυγες περνούν από τα μικρασιατικά παράλια στη νησιά. Δεκάδες χιλιάδες οι νεκροί άμαχοι. Χιλιάδες άνδρες συλλαμβάνονται και οδηγούνται στο εσωτερικό της Τουρκίας απαρτίζοντας τα τάγματα εργασίας
- 3-9-1922** Το πρώτο σώμα στρατού υπό τον συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά αποχωρεί συντεταγμένο από τον Τσεσμέ και αποβιβάζεται στη Χίο
- 11-9-1922** Επαναστατική προκήρυξη του εν Μυτίληνη και Χίω στρατού και στόλου ζητεί την παραίτηση του βασιλιά, τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης, το σχηματισμό κυβέρνησης που εμπνέει επιστοσύνη στην Αντάντ και την άμεση ενίσχυση του μετώπου της Θράκης
- 12-9-1922** Οι επαναστάτες με επικεφαλής τους στρατιωτικούς Γονατά, Πλαστήρα και Φωκά ταξιδεύουν προς την Αθήνα
- 16-9-1922** Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναχωρεί για το Παλέρμο της Ιταλίας
- 18-9-1922** Υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Σ. Κρούκιδα
- 30-9-1922** Διάσκεψη των Μουδανιών. Αναζητείται ιερήνη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας, ο υποστράτηγος Κ. Μαξαράκης
- 21.10.1922** Συγκροτείται έκτακτο στρατοδικείο για να δικάσει τους υπεύθυνους της Μικρασιατικής Καταστροφής. Με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας κατηγορούνται οι: Γ. Χατζηανέστης, πρώην αντιστράτηγος της Μικράς Ασίας, ο υποστράτηγος ε.α. Ξέν. Στρατηγός, ο υποναύαρχος ε.α. Μιχ. Γούδας, και οι

αντίπαλοι

■ ΤΟΥΡΚΟΙ

πολιτικοί Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλταζής. Συντάκτης του εναντίον τους πορίσματος, ο νεαρός Γεώργιος Παπανδρέου

8-11-1922 Ξεκινά η Διάσκεψη της Λωζάνης

14-11-1922 Νέα κυβέρνηση υπό τον Σ. Γονατά

15-11-1922 Καταδικάζονται σε θάνατο και εκτελούνται οι Χατζηανέστης, Γούναρης, Στράτος, Πρωτοπαπαδάκης, Μπαλταζής και Θεοτόκης. Σε ισόβια ποινή φυλάκισης καταδικάζονται οι Γούναρης και Στρατηγός

25-12-1922 Συνομολόγηση προκαταρκτικής ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

9-1-1923 Παμπροσφυγική διαμαρτυρία για την προοπτική ανταλλαγής των πληθυσμών

1-3-1923 Αρχίζει η εφαρμογή του γρηγοριανού ημερολογίου

5-3-1923 Αφίξη αιχμαλώτων από τη Σμύρνη

23-4-1923 Ξεκινά νέα διάσκεψη εμπειρογνωμόνων στη Λωζάνη

30-4-1923 Εγκαίνια του πρώτου προσφυγικού συνοικισμού στο τέρμα Παγκρατίου της Αθήνας

5-5-1923 Προσφυγικό δάνειο δέκα εκατομμυρίων λιρών στην Ελλάδα από την Κοινωνία των Εθνών

24-7-1923 Υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης. Όριο Ελλάδας Τουρκίας στη Θράκη ο ποταμός Εβρος, αυτονομία Ιμβρου και Τενέδου, ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου, ιταλική κυριαρχία στα Δωδεκάνησα και αγγλική στην Κύπρο, χωρίς στρατιωτικές εγκαταστάσεις στη ζώνη Βοσπόρου - Δαρδανελίων, ανταλλαγή των πληθυσμών πλην των μουσουλμάνων της ελληνικής Θράκης και των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, της Ιμβρου και της Τενέδου

28-7-1923 Απολύνονται οι έφεδροι

5-3-1919 Συλλαλητήριο Τούρκων στη Σμύρνη που ξητούν να μην επιτραπεί η κατάληψη της πόλης από Ελλήνες

19-5-1919 Αποβίβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμψούντα του Πόντου

26-5-1919 Στρατολόγηση Τουρκών σε όλη την Τουρκία από αξιωματικούς του τουρκικού στρατού «για να αντιμετωπισθεί η εισβολή»

2-6-1919 Τούρκοι αντάρτες ανακαταλαμβάνουν την Πέργαμο

14-6-1919 Τούρκοι αντάρτες ανακαταλαμβάνουν το Αϊδίνι

19-6-1919 Ιδρυση του Εθνικιστικού Τουρκικού Κογκρέσου στην Αγκυρα από τον Μουσταφά Κεμάλ

22-6-1919 Επαναστατικό κίνημα στην Κωνσταντινούπολη από τον Μουσταφά Κεμάλ

6-7-1919 Επιθέσεις μελών του νεοτουρκικού κομιτάτου εναντίον ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων και πολιτών στην περιοχή του Αϊδίνιου

28-7-1919 Επιτρόπευση κάθε Τούρκου στην υπόθεση του «εθνικοπελευθερωτικού αγώνα»

7-8-1919 Ανύκανη να επιβληθεί η τουρκική κυβέρνηση. Το κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ επεκτείνεται

17-8-1919 Ανακήρυξη του Μουσταφά Κεμάλ ως Γενικού Διευθυντή της Ανατολής

11-11-1919 Κήρυξη του πολέμου εναντίον της Ελλάδας από τον Μουσταφά Κεμάλ

26-1-1920 Εκκληση του Μουσταφά Κεμάλ προς τους Τούρκους να αντισταθούν με κάθε τρόπο στους επελαύνοντες Ελλήνες

26-2-1920 Υπογραφή συμφωνίας ανακωχής μεταξύ Τουρκίας και Γαλλίας

3-3-1920 Παραίτηση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης

31-3-1920 Σχηματισμός νέας τουρκικής κυ-

των που κατάγονται από τη Σμύρνη

20-10-1921 Τουρκογαλλική συμφωνία ορίζει τα τουρκοσυριακά σύνορα

25-10-1921 Επίσκεψη στην Αγκυρα ιταλικής αντιπροσωπείας

29-10-1921 Γαλλικό δάνειο στον Μουσταφά Κεμάλ 6.000.000 τουρκικών λιρών

1-12-1921 Προετοιμασία του Μουσταφά Κεμάλ για αντεπίθεση την άνοιξη εναντίον των Ελλήνων

1-1-1922 Υστατη πρόταση της Αγγλίας για αυτονόμηση της Σμύρνης και της περιοχής της μέχρι την Προύσα υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών

2-3-1922 Γενική επιτροπευση στην Αγκυρα

15-3-1922 Αρνηση ανακωχής από τους Τούρκους, αν δεν εκκενωθούν από τους Ελληνες Σμύρνη και μέρος της Θράκης

20-4-1922 Ιταλοκεμαλική συμφωνία. Αποχωρούν οι ιταλικές δυνάμεις από τη Μικρά Ασία

16-8-1922 Τουρκική επίθεση σε δύο σημεία του Αφιόν Καραχισάρ. Προέλαση του τουρκικού στρατού

30,31-8-1922 Κατάληψη της Σμύρνης από τους Τούρκους

30-9-1922 Επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη των Μουδανιών ο Ισμέτ Πασάς

1-11-1922 Καταργείται η μοναρχία

17-11-1922 Εκθρονίζεται ο σουλτάνος Μεχμέτ ο ΣΤ'

1-12-1922 Ο Ισμέτ Πασάς εκδίει διαταγή για την εξομίληση ενός εκατομμυρίου Ελλήνων

23-1-1923 Ναναγεί η Διάσκεψη της Λωζάνης. Μεταφέρονται στρατιωτικές δυνάμεις στη μεθόριο της Θράκης

9-2-1923 Θέμα αυτονόμησης των νησιών του Αιγαίου που βρίσκονται κοντά στις τουρκικές ακτές από την Αγκυρα

13-2-1923 Αρχίζει η ανταλλαγή των αιχμαλώτων. Οι Τούρκοι κρατούν τέσσερις Ελληνες στρατιωτούς, 400 ανώτερους αξιωματικούς, 1.900 κατώτερους και 52.000 οπλίτες

1-5-1923 Απόρριψη από τους Τούρκους στη Διάσκεψη της Λωζάνης όλων των προτάσεων των Συμμάχων

25-7-1923 Αρχίζει η εφαρμογή των όρων της Συνθήκης της Λωζάνης

29-10-1923 Ανακηρύσσεται δημοκρατία. Πρώτος πρόεδρος της ο Μουσταφά Κεμάλ από τούδε και στο εξής και Κεμάλ Ατατούρκ

Στην Αθήνα
οι πρώτοι
πρόσφυγες

Οι απόγονοι των ρακένδυτων του '22 σήμερα πολιτικοί, επιχειρηματίες, δημόσιοι λειτουργοί, επιτυχημένοι

Του ΣΩΤΗΡΗ ΧΤΟΥΡΗ
Αναπληρωτή καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Aπό το 1922 έχουν περάσει σχεδόν οκτώ δεκαετίες. Οι τραγικές εικόνες των προσφυγικών πληθυσμών, στοιβαγμένων σε παραπήγματα, σε σκηνές, σε υγρά υπόγεια, έχουν αρχίσει αργά αργά να σβήνουν από τις μνήμες των Ελλήνων. Πολλές μνήμες χάνονται μαζί με τους ανθρώπους που έζησαν αυτές τις ιστορίες, ή μένουν σαν μια μικρή ανάμνηση στους απογόνους τους, που τονίζουν σήμερα με περηφάνια την καταγωγή τους από μια προσφυγική οικογένεια. Μερικές φωτογραφίες που τις βρίσκει κανές σε παλιά φωτογραφικά αρχεία, ή σε δημοσιεύματα εφημερίδων, δημιουργούν ίσως και μια έκπληξη. Είναι δύσκολο να

Κοινωνική ενσωμάτωση:

αναγνωρίσει σε αυτές και στους κουρελήδες που εικονίζουν, παπουόδες και γιαγιάδες, που τους γνωρίζαμε ως εύπορους επαγγελματίες και νοικοκύρηδες. Αν δεν υπήρχαν αυτά και άλλα ντοκουνμέντα, θα ήταν δύσκολο ακόμα και σήμερα να πιστέψουμε, ότι άνθρωποι που διηγούνταν τις προσωπικές τους τραγικές ιστορίες στα όμορφα αθηναϊκά σαλόνια, έλεγαν όλη την αλήθεια. Και όμως η τραγική ιστορία των προσφύγων, ήταν η αρχή για μια επιτυχημένη ιστορία κοινωνικής ενταξης και μιας μεγάλης κοινωνικής ανόδου, ενός πληθυσμού που βρισκόταν σε πολύ δύσκολη οικονομική και κοινωνική θέση μετά την Καταστροφή του 1922.

Η αναφορά στην προσφυγική καταγωγή που γίνεται με περηφάνια, δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο τονισμός και η ιδιοποίηση αυτής της επιτυχίας. Η υπογράμμιση της κοινωνικής διαφοράς, ανάμεσα στο τότε και το σήμερα, που πρέπει να καταγραφεί και να προβληθεί. Μιας διαφοράς που δείχνει προσωπικές ικανότητες, άλλα και μια νοοτροπία που στηρίζεται στην επίμονη και συνεχή προσπάθεια για την επαγγελματική και κοινωνική επιτυχία. Είναι όμως και μια προσπάθεια απόκρυψης ενός μέρους της αλληλεγγύης. Μόνο λίγοι αναφέρουν ότι η εξελίξη τους στηρίζεται και σε άλλους παράγοντες, ίσως γιατί αυτή τη διάσταση δεν την έχουν συνειδητοποιήσει με τον ίδιο τρόπο, όπως τη δικιά τους προσπάθεια. Σήμερα όμως, σχεδόν οκτώ δεκαετίες μετά τον ξεριζωμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης, είναι αναγκαίο να αναγνωρίσουμε και να αποτιμήσουμε την επίδραση αυτών των παραγόντων. Θα πρέπει να αξιολογήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη Ελλάδα αντιμετώπισε το τραγικό γεγονός του ξεριζωμού ενάμισι εκατομμυρίων ανθρώπων, ένα γεγονός που ήταν η αρχή για μια συνολική

Προσφυγικές κατοικίες στην Μυτιλήνη

κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, αλλά και για μια επιτυχή καιριέρα μυριάδων οικογενειών.

Είναι επίσης αναγκαίο να εξετάσουμε, κατά πόσο αυτή η επιτυχημένη ελληνική ιστορία ενταξης των προσφύγων του 1922, είναι συγκρίσιμη με ανάλογες εμπειρίες άλλων ευρωπαϊκών λαών, όπως για παράδειγμα των προσφύγων της Γερμανίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εναν ξεριζωμό που επιβλήθηκε μετά από έναν αποτυχημένο επεκτατικό πόλεμο. Η αποτίμηση αυτή θα μας βοηθήσει να αναγνωρίσουμε τα θετικά και δυναμικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας, αλλά ίσως και την «κρυφή» ικανότητα των κοινωνικών και δημόσιων θεσμών να αντιμετωπίσουν κρίσεις και κοινωνικά προβλήματα μεγάλης κλίμακας. Μια λειτουργία του

κράτους που σήμερα αιμφισβητείται σχεδόν από όλους. Οι Έλληνες πολίτες, όπως γίνεται φανερό και σε αυτή την περίπτωση, είμαστε πάντα έτοιμοι, να αναγνωρίσουμε τα αρνητικά στοιχεία της νοοτροπίας μας και της πρακτικής μας, και μόνο λίγες φορές δείχνουμε τη διάθεση να δούμε ψύχραιμα και τα γεγονότα που υπογραμμίζουν επιτυχίες των κοινωνικού συνόλου. Ακόμα λιγότερο είμαστε έτοιμοι να αναγνωρίσουμε κάτι τέτοιο, όταν αυτό προκύπτει από τις λειτουργίες των δημόσιων θεσμών ή τη διεθνή συμπαράσταση.

Στο κείμενο αυτό θα προσπαθήσω να ξεφύγω από το κλασικό καταθλιπτικό μοτίβο που συνηθίζεται, όταν περιγράφουμε την ιστορία της προσφυγιάς. Οσο και αν αυτή η πρακτική γέμισε στην αρχή πολλούς με πικρία, στο τέλος όλοι κατανόησαν ότι θα πρέπει να συμμετέ-

τούπο αυτόν τον κατάλογο των θετικών παραγόντων, που επηρέασαν τη συνολική προσπάθεια της κοινωνικής ενταξης και ανόδου των προσφύγων, αλλά και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής όλης της Ελλάδας.

Ενας ιδιαίτερα θετικός παραγόντας, για την οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε τον ερχομό των προσφύγων στην Ελλάδα, είναι η απόδοση σε αυτούς ενός μεγάλου τιμήματος της αγροτικής και αστικής γης, που ήταν εκείνη την εποχή διαθέσιμη στη χώρα. Ιδιαίτερα σημαντικό όρόλι έπαιξε σε αυτό, το Πρωτόκολλο της Γενενής που κύρωσε με νόμο η Ελλάδα το 1923. Η Κοινωνία των Εθνών κάτω από την εποπτεία της οποίας λειτούργησε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) που δημιουργήθηκε, διαμόρφωσε ένα πλαίσιο ενεργητικής οικονομικής ενταξης των προσφύγων, μέσω της παροχής σε αυτούς παραγωγών μέσων, αλλά και της επιστροφής μέρους αυτής της βοήθειας που τους προσφέρθηκε. Οι πρόσφυγες υποχρεώθηκαν, να συμβληθούν με διάφορες υπηρεσίες και χορηγιαστούκούς φροείς με συμβόλαια αγοράς, ενοικίασης ή δανεισμού για τη βοήθεια που τους προσφέρθηκε. Αποφεύχθηκε έτσι να δημιουργηθεί το γνωστό κλίμα μιας απλής και «αδιάφορης» φιλανθρωπικής αρωγής των δεινοπαθούντων. Το ελληνικό κράτος και οι υπηρεσίες του υποχρεώθηκαν έτσι, να συμμετέχουν ενεργά στην παρακολούθηση και στον έλεγχο της διαδικασίας οικονομικής ενταξης των προσφύγων. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες κατάλαβαν ότι θα πρέπει μακροπρόθεσμα, να επιστρέψουν ένα μεγάλο μέρος της βοήθειας που τους δίνεται και να κατοχυρώσουν με αυτό τον τρόπο τις περιουσίες που τους παραχωρήθηκαν. Οσο και αν αυτή η πρακτική γέμισε στην αρχή πολλούς με πικρία, στο τέλος όλοι κατανόησαν ότι θα πρέπει να συμμετέ-

Η απόδοση από το ελληνικό κράτος στους πρόσφυγες τμημάτων αγροτικής και αστικής γης και μοναστηριακής περιουσίας ήταν ο καθοριστικός παράγοντας για την οικονομική τους ανάπτυξη

σεων). Μέσα από την απουσία της πολιτικής γης, παράγεται τελικά έμμεσα μια πολιτική οικονομικής και κοινωνικής στήριξης των προσφύγων αλλά και του συνόλου των νέων αστικών πληθυσμών.

Τα επαγγέλματα που αναπτύσσονται γύρω από αυτή την οικοδομή, αποτελούν τον τρίτο σημαντικό παράγοντα που βοηθούν στην οικονομική ένταξη των νέων προσφυγικών πληθυσμών. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες αναπτύσσουν οικονομικές δραστηριότητες που είναι συναφείς με τον χλάδο των κατασκευών, αλλά και διαδικασίες που εφάπτονται σε αυτό τον τομέα (χλάδους με σχετικές διασυνδέσεις). Άλλα και οι γενικότερες δομές της οικονομίας, που αναπτύσσονται σε αυτό το πλαι-

στοι οι πρόσφυγες αποκτούν μέσω των προσφυγικών οργανώσεων και των τοπικών συλλόγων, πολιτική δύναμη και ικανότητες παρέμβασης στην πολιτική εξουσία. Σίγουρα ένα μεγάλο μέρος των προσφύγων πρόσκεινται στην περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά και μετά τη λήξη του Εμφυλίου, στην Αριστερά και το Κέντρο. Αυτό, ενώ από τη μια μεριά δυσκολεύει τη συμμετοχή τους στο συντηρητικό πολιτικό σύστημα της χώρας, από την άλλη μεριά οδηγεί στην ανάδειξη σημαντικών πολιτικών στελεχών από τους πρόσφυγες, στους χώρους της Αριστεράς και του Κέντρου. Η δεύτερη και περισσότερο η τοτή γενιά των προσφύγων βρίσκεται με αυτό τον τρόπο καλύτερες θέσεις σε δημόσιες θέσεις

Ιστορία μιας επιτυχίας;

χουν ενεργά στην προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος.

Το ελληνικό κράτος παραχώρισε επίσης για την ένταξη των προσφύγων τις περισσότερες εκτάσεις που προήλθαν από την ανταλλαγή της περιουσίας, αλλά και άλλες μοναστηριακές περιουσίες και ιδιωτικές ιδιοκτησίες, ενώ παράλληλα προχώρησε επιτέλους στην εφαρμογή του αναδασμού που είχε εξαγγελθεί ήδη από το 1917. Περίπου 10 εκατομμύρια στρέμματα γης, τα περισσότερα από τα οποία είναι έμεναν χέρσα ή χρησιμοποιούνταν ελάχιστα σε εκτατικές καλλιέργειες, προήλθαν στα χέρια νέων μικροκαλλιέργητων. Αυτή η γενναία μεταβολή στο καθεστώς ιδιοκτησίας της αγροτικής γης, μεταβάλλει τις συνολικές κοινωνικές ισορροπίες. Σχεδόν οι μισοί Έλληνες αγρότες γίνονται την επόμενη δεκαετία ιδιοκτήτες γης και ανεξάρτητοι οικονομικά. Αυτή η μεταβολή δημιουργεί μια νέα κοινωνική συνείδηση στους Έλληνες αγρότες αλλά και στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας.

Παράλληλα, στις παραφές των μεγάλων και μεσαίων πόλεων της Ελλάδας αναπτύσσονται οι προσφυγικοί συνοικισμοί, στους οποίους εγκαθίστανται αρχικά σε πρόχειρα καταλύματα και αργότερα σε μονιμες κατοικίες οι νεοεισερχομένοι πληθυσμοί. Με αυτό τον τρόπο ξεκινάει για την Ελλάδα μια νέα δυναμική διαδικασία αστικοποίησης, στην οποία συμμετέχουν και σε μεγάλο βαθμό και εσωτερικοί μετανάστες, αλλά και πρόσφυγες που μετεγκαθίστανται στα αστικά κέντρα. Η αρχική σχετικά οργανωμένη προσπάθεια στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων μέσω της ΕΑΠ, πολύ γρήγορα μετατρέπεται σε μια μαζική διαδικασία αυτοστέγασης του συνόλου των νέων αστικών πληθυσμών. Στις παραφές όλων των πόλεων, οι νέοι κάτοικοι, με τη βοήθεια εμπόρων της γης, διάφορων καταπατητών

που εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες πρώην οθωμανικών ιδιοκτησιών, πολεοδομούν με δικά τους σχέδια τον αστικό χώρο της Αθήνας αλλά και πολλών άλλων πόλεων.

Η δημιουργία νέων αστικών αξιών, και η μεγάλη διασπορά αυτής της ιδιοκτησίας σε μικρούς ιδιοκτήτες αποτελούν το δεύτερο σημαντικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη που ακολουθεί τις επόμενες δεκαετίες και τη συνεπακόλουθη οικονομική και κοινωνική ένταξη των προσφυγικών πληθυσμών. Η αρχική απουσία του ελληνικού κράτους από αυτή τη διαδικασία αστικής ανάπτυξης και η ανοχή που δείχνει στην ιδιοτύπη δημόσιας περιουσίας, όταν μελετηθεί στη μακριά της διάρκεια, φαίνεται ότι υποκύπτει μια μέθοδο. Το κράτος αφήνει τον αστικό χώρο να «αυτορυθμίζεται», περιορίζοντας τον εαυτό του στο όριο του μηχανισμού της απλής νομιμοποίησης αυτής της διαδικασίας, όπως είναι η έγκριση των σχεδίων, ένταξη αυθαιρέτων κ.λπ. Με αυτό τον τρόπο, οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν μόνο τους το πρόβλημα της στέγασης, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται με γρήγορα ρυθμό οι οικοδομικές δραστηριότητες, που αποτελούν την απομηχανή της συνολικής οικονομίας. Οι πρόσφυγες αλλά και το σύνολο των εσωτερικών μεταναστών, ωφελούνται άμεσα από αυτή τη διαδικασία, μια και καταφέρνουν γρήγορα να αυτοστεγαστούν και πολλές φορές να γίνουν ιδιοκτήτες περιουσίτερων ακινήτων, τα οποία τα χρησιμοποιούν για την οικονομική στήριξη της συνολικής οικογένειας (προίκες, σπουδές των παιδιών, δημιουργία μικρών επιχειρη-

σιο, επιτρέπουν τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων, την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των επαγγελματιών κ.λπ. Στις μεγάλες πόλεις και ιδιαίτερα στην Αθήνα, συγκεντρώνονται πληθυσμοί που καταφέρνουν σε αυτό το χώρο να εξασφαλίσουν την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Ενα μέρος των προσφύγων που εγκαταστάθηκε αρχικά στις αγροτικές περιοχές και που είχε ανάλογες δυνατότητες, μετεγκαθίσταται αργότερα στα αστικά κέντρα και καταφέρνει με αυτό τον τρόπο να βελτιώσει την οικονομική του θέση.

Αυτή η μετεγκατάσταση πραγματοποιείται περισσότερο από τη δεύτερη γενιά των προσφύγων, η οποία έχει ξεπεράσει την πρώτη περίοδο της προσαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα. Πόλλες φορές αυτή η μετεγκατάσταση συνδυάζεται με την καλύτερη εκπαίδευση που αποκτούν πολλοί πρόσφυγες της δεύτερης γενιάς στα αστικά κέντρα.

Η καλύτερη εκπαίδευση που συνδυάζεται με τις μεγάλες δυνατότητες απασχόλησης που προσφέρει το ελληνικό Δημόσιο, αποτελεί τον τέταρτο σημαντικό παράγοντα κοινωνικής και οικο-

νομικής ένταξης των προσφύγων. Αρχετοί αστοί πρόσφυγες με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης έχουν ήδη αρχετά νωρίς, μετά την έλευσή τους, τη δυνατότητα να διορισθούν σε δημόσιες θέσεις. Αυτή η διαδικασία επιταχύνεται όμως για τη δεύτερη γενιά των προσφύγων, μια και αυτή αναζητεί τη δυνατότητα των σπουδών, και αναπτύσσει καλύτερα τα κοινωνικά και πολιτικά δίκτυα που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για το διορισμό στο Δημόσιο. Οι

και αξιώματα μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία στη δεκαετία του ογδόντα. Σε τοπικό περιφερειακό και κεντρικό επίπεδο, συναντάται πλέον παντού πολιτικούς ή δημόσιους λειτουργούς, που με περιφράνια αναφέρονται στην προσφυγική τους καταγωγή, και στηρίζουν την πολιτική και κοινωνική τους δύναμη στις σχέσεις και τα κοινωνικά δίκτυα που διαθέτουν με τον ευρύτερο χώρο τον προσφύγων.

Οι περισσότεροι από τους παράγοντες που οδήγησαν στην κοινωνική και οικονομική ένταξη των προσφύγων, όπως η απασχόληση στο Δημόσιο, η αυτορυθμίζομενη αστική ανάπτυξη, αλλά και η άπτη οικονομία των μικρών επιχειρήσεων και των επαγγελματιών, υφίστανται σήμερα μια δεινή κριτική από τα μέσα ενημέρωσης αλλά και από τους υπεύθυνους πολιτικούς και τους επιστήμονες.

Είναι φανερό ότι πολλά προβλήματα συνδέονται μαζί τους. Το έντονο περιβαλλοντικό πρόβλημα των σύγχρονων ελληνικών πόλεων, η έλλειψη πόρων του δημόσιου τομέα κ.λπ. είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα μιας ανάπτυξης που στηρίζηκε περισσότερο στις δυνάμεις και τις προσπάθειες του απλού Ελληνα και ανάμεσα τους και των προσφύγων. Άλλα μόνο σε ένα μικρό βαθμό έχει γίνει μια αποτίμηση, κατά πόσο αυτές οι δυνάμεις μπορούν ίσως με διαφορετικό τρόπο, να συμβάλουν και σήμερα στην αντιμετώπιση των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η χώρα. Η κριτική ενάντια στο κράτος συνδυάζεται συνήθως με το αίτημα για περισσότερη κρατική βοήθεια και ενισχύσεις, την απαλλαγή από δάνεια και ωφελίμεσις χρεών και τη δημιουργία νέων κρατικών υπηρεσιών κ.λπ. Η αλήθευτα είναι ότι όλα αυτά μόνο λίγο προσέφεραν στην επιτυχημένη ιστορία της κοινωνικής ένταξης των προσφύγων.

Η δεύτερη γενιά αποκτά καλύτερη εκπαίδευση και αναρριχάται στο Δημόσιο

αφιέρωμα •

Λιθόστρωτος δρόμος στο Αίβαλι. Θυμίζει πολύ την παλιά πόλη της Μυτιλήνης

Η Σμύρνη πάταν ένα αμάλγαμα της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής και της μακραίωντης παράδοσης της Ανατολής

Του εργαστηρίου Πομποπομπού Επικοινωνίας και Τεκμηρίωσης.
Επιστημονικός υπεύθυνος **ΣΩΤΗΡΗΣ ΧΤΟΥΡΗΣ**,
αναπληρωτής καθηγητής Πλανεπιστημάτων Αιγαίου
Συνεργάτης **ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΑΚΑΛΗΣ**,
φοιτητής Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Πλανεπιστημάτων Αιγαίου

«Ρωμαίοι και παντοδαποί/ τις ημέρες να τους ειπή;/ Από την Ρούμελη πολλοί/ και από την Ανατολή,/ Μανάτες, Αρβανήτες,/ πολλοί Κεφαλονίτες/ και περισσοί Ζακυνθινοί/ και Μωραΐτες ικανοί/ και Αραβές και Κρήτες»

Mε αυτούς τους στίχους ο ποιητής της «Ιστορίας του Φραγκομαχαλά» απαριθμεί τους κατοίκους που έζησαν σε αυτό το προάστιο της Σμύρνης, στα τέλη του 18ου αιώνα. Η νεότερη ιστορία του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας ξεκινά εκείνη την περίοδο. Από τις αρχές του 19ου αιώνα πολλοί κάτοικοι των νησιωτικών και ηπειρωτικών περιοχών του ελληνικού χώρου, αναζητούν νέο τόπο όπου θα τους δοθεί η ευκαιρία να δημιουργήσουν και να απολαύσουν μια νέα ζωή. Ο τόπος αυτός; Τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Το μέσο; Η Θάλασσα. Η σχέση των Ελλήνων με την Ιωνία και την Αιόλιδα είναι μια σχέση που διαμορφώνεται ξανά αυτή την περίοδο και είναι κυρίως μια αμφιδρομή σχέση των ελληνικών πληθυσμών του συγκεκριμένου χώρου με τους πληθυσμούς των νησιών και της ελλαδικής ενδοχώρας. Αυτή η σχέση που καταγράφεται και μέσα από τη μια κοινή και ταυτόσημη αντίληψη για την κατοικία και τη συγκρότηση του χώρου γενικότερα..

Η οικονομική μετανάστευση, που παρατείται τονιάσιτον 150 χρόνια πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, είναι μια εσωτερική μετανάστευση στα γεωγραφικά πλάσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Σμύρνη, ήδη από το 16ο αιώνα, είναι το κέντρο των εξελίξεων και το σημείο αναφοράς των εμπορικών δραστηριοτήτων. Για το σημερινό αυτό το 1535 με μέριμνα του οθωμανικού κράτους παραχωρείται στους ξένους (Ευρωπαίους) κεντρική περιοχή για την εγκατάστασή τους στην παραλία της πόλης. Η οικονομική ανάπτυξη είναι ιδιαίτερα και κορυφώνεται το 19ο αιώνα. Οι πηγές αναφέρουν πως πολλοί νησιώτες κηπουρούν εργάζονταν στη Σμύρνη για λογαριασμό των Ευρωπαίων. Πρόκειται για ορθόδοξους και καθολικούς από τη Χίο, τη Νάξο, τη Σαντορίνη, την Τήνο, την Πάρο, τη Μύκονο και τη Σύρο. Την ίδια εποχή έχονται και πολλές γυναίκες απ' τα νησιά, για να δουλέψουν στα σπίτια ως υπηρέτριες. Στα επαγγέλματα που ασκούσαν οι μετανάστες αυτών των περιοχών προστέθηκαν και χτίστες, μαρμαράδες, ψαφάντρες. Χαρακτηριστική ήταν η προσέλευση των Κυθηριωτών, οι οποίοι διατηρούσαν και το προνόμιο του Αγγλου πολίτη, καθώς τα Επτάνησα βρίσκονταν υπό αγγλική κυριαρχία. Οι Έλληνες που μεταναστεύουν στη Σμύρνη, είτε ομαδικά είτε μεμονωμένα, έχουν σαν αντικείμενο σκοπό τους να ασκήσουν εμπόριο, την τέχνη τους ή κάπιο το αστικό επάγγελμα. Οσοι όμως κατευθύνονται προς άλλα σημεία της Μικράς Ασίας είναι, αρχικά τουλάχιστον, αγρότες κατά κύριο λόγο.

Στο κατώφλι του 19ου αιώνα το ελληνικό στοιχείο της Σμύρνης δέχεται την πίεση από τον αντίκτυπο των γεγονότων που διαδραματίζονται στον ελλαδικό χώρο με την επανάσταση. Πολύ σύντομα δύμως, και από τα μέσα του αιώνα με τις μεταρρυθμίσεις Tanzimat οι συνθήκες αλλάζουν. Η Σμύρνη σαν πόλη και σαν περι-

φερειακό κέντρο αναπτύσσεται φαγδαία. Στα ευρωπαϊκά κεφάλαια έρχονται να προστεθούν και αυτά των Ελλήνων που δραστηριοποιούνται τόσο στη βιομηχανία όσο και στο εμπόριο και τη γεωργία. Τα μεγάλα δημόσια έργα αλλάζουν την εικόνα της πόλης, ενώ εξίσου σημαντικά είναι και τα έργα σύνδεσης της Σμύρνης με άλλα μεγάλα κέντρα της Ανατολής, με τη διάνοιξη σιδηροδρομικού δικτύου και την εγκαθίδρυση ταχιτικής θαλάσσιας συγκονωνίας με μεγάλα λιμάνια της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Το βιοτικό επίπεδο ήταν τόσο υψηλό που αποτελούσε πρόδηλη σημασία για οποιοδήποτε κάτιοχο των εγγύτερων περιοχών της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων. Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι η θέση του ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος συνεχώς μεγεθυνόταν σε σχέση με τις υπόλοιπες εθνικές και θρησκευτικές ομάδες (Τούρκους, Αρμένιους, Εβραίους και Ευρωπαίους).

Οι συνέπειες της αυξανόμενης οικονομικής δραστηριότητας είναι φανερές στην ανάπτυξη των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, τα οποία διατηρούν άμεσες επαφές, συντηρώντας τα παλιά και δημιουργώντας νέα δίκτυα πολιτισμού και επικοινωνίας, αλλά και με τα νέα αστικά κέντρα που δημιουργούνται την εποχή εκείνη. Ασκούν διαμετακομιστικό και μετατραπικό εμπόριο, γεγονός που τα βοηθά να γνωρίσουν και στη συνέχεια να υιοθετήσουν ή

Από τ' αρχοντόσπι

και να ανταλλάξουν πρότυπα οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου.

Η αρχιτεκτονική της Σμύρνης, το δεύτερο διάστημα του 19ου αιώνα, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον ως αμάλγαμα ευρωπαϊκής εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής αλλά και μακριάνως τοπικής αρχιτεκτονικής παράδοσης της Ανατολής. Στην πόλη συγκεντρώνονταν όχι μόνο αξιόλογοι αρχιτέκτονες και ζωγράφοι (Πιζάνις, Κούρτοβικ, Ιθακήσιος, Λιγνάδης, Προκοπίου κ.ά.) αλλά και πλήθος άλλων εξειδικευμένων «σιναφιών» που έκαναν δυνατή την ανέγερση κτιρίων υψηλής τέχνης και αρχιτεκτονικής, όπως αποτυπώνονται στα ελάχιστα σωζόμενα, φωτογραφικά κυρίως τεκμήρια. Πολλοί Έλληνες αρχιτέκτονες που ήταν οργανωμένοι σε σύλλογο αρχιτεκτόνων, αναφέρονται να ανεγείρουν σημαντικά κτίρια της Σμύρνης αλλά και αρκετά των κυβερνητικών. Το στιλ που επικρατεί είναι ο νεοκλασικισμός, κυρίως όμως ένας εκλεπτυσμένος εκλεκτικισμός Seconde - Empire (Beaux-Arts), με αναφορές στο πλούσιο ανάγλυφο ωρεότροπο του μπαρόκ, όπως ταϊριάζε σε μια φαγδαίως αναπτυσσόμενη κομιστοπολίτικη ελληνική κοινότητα. Εκτός από τα δημόσια κτίρια η αρχιτεκτονική δημιουργία δοκιμάζεται και στα κτίρια κατοικίας. Η ιδιαιτερότητα της Σμύρνης είναι περιττή στην επιδρούσα στην πόλη την αρχιτεκτονική της βασικής οικογένειας τις απογευματινές ώρες. Ο τύπος αυτός της σιναφιάνωσης κατοικίας γνώρισε τέτοια διάδοση, ώστε να αναφέρεται σε γαλλικά περιοδικά εποχής, ενώ πιστοί αντίγραφοί της βρίσκεται σήμερα στη Μυτιλήνη, υποδηλώνοντας την επίδραση και επιρροή που ασκούσε η Σμύρνη ως μητρόπολη σε ανάλογα περιφερειακά κέντρα όπως η Μυτιλήνη. Στη Μυτιλήνη επίσης διασώζονται τέσσερις κατοικίες του Ι. Βαφειάδη και μεγάλος αριθμός με οροφογραφίες του ζωγράφου Β. Ιθακήσιου, πολύτιμες μαρτυρίες της χαμένης πολιτισμικής ταυτότητας της

ξύ των εύπορων και άπορων ήταν ορατή από τον τύπο κατοικίας. Για παράδειγμα η ανάμιξη ευρωπαϊκών στοιχείων στην αρχιτεκτονική και στο σχεδιασμό παρέπεμπε στην οικονομική ευρωστία και σε παιανιστάσιες που υιοθετήθηκαν από τις εμπορικές παροικίες (του εξωτερικού) με τις οποίες υπήρχε συχνή επαφή. Το μέγεθος της κατοικίας και η ποιότητα υλικών με τη σειρά τους ήταν στοιχεία αξιολόγησης της οικονομικής κατάστασης του ιδιοκτήτη. Η οικοιμορφία του τοπίου που παρουσιάζαν πολλές πόλεις στην περιοχή του Ανατολικού Αιγαίου είναι ενδεικτική της εξάπλωσης συγκεκριμένων μορφών κατασκευής.

Ολα αυτά συνέβαιναν καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ώς και το 1922. Λίγο νωρίτερα το αποτέλεσμα των πολιτικών και ιδεολογικών ζυμώσεων στην Ελλάδα είχε οδηγήσει στη μικρασιατική εκστρατεία. Η ακμάζουσα ελληνική κοινότητα της Μικράς Ασίας, που από το 1908 είχε ήδη αρχίσει να δέχεται την πίεση των Νεοτύρων, αισθάνεται πλέον να απειλείται. Μετά τα πραγικά γεγονότα του Αυγούστου το 1922 με τη μαζική φυγή και την ανταλλαγή που ακολούθησε δημιουργείται ένα μεγάλο πρόβλημα: η κοινωνική ένταξη και η στεγαστική αποκατάσταση των μεγάλων προσφυγικών πληθυσμών.

Η εισροή προσφύγων άρχισε από το 1917 και μετά με την κήρυξη της Ρωσικής Επανάστασης και συνεχίστηκε με την ανταλλαγή πληθυσμών με τη Βουλγαρία το 1919 (Συνθήκη Νεϊγί) και τη μεγάλη άφιξη το 1922 - 23 (1.400.000 πρόσφυγες τη στιγμή που ο συνολικός πληθυσμός της χώρας ήταν 2.600.000). Στις αγροτικές περιοχές δημιουργήθηκαν περίπου 2.000

ποτελούνταν από μια μικρή είσοδο, δύο κύρια δωμάτια και ένα W.C. Σύμφωνα με τη Ρενέ Φιλιππάκη που περιγράφει τη ζωή των προσφύγων στην Κοκκινιά, το σπίτι, εκτός από τις άμεσες λειτουργικές ανάγκες, είχε και συμβολικό χαρακτήρα και με βάση και αυτό το χαρακτήρα γινόταν η οργάνωση και η κατανομή του εσωτερικού χώρου, η διακόσμηση και η τοποθέτηση των επιπλών. Πολλές φορές διατηρούνταν μνήμες και τρόποι οργάνωσης σαν αυτούς που διατηρούνταν πριν από τον ξεριζωμό στις προηγούμενες πατρίδες τους. Οι ρόλοι των συγγενών είχαν άμεση σχέση με τις συνθήκες του νοικοκυριού. Οι γυναίκες συντηρούσαν το σπίτι με θησκευτική ευλάβεια, που χαρακτήριζε άλλωστε και την κοινωνική τους ζωή. Τα σπίτια στην Κοκκινιά δεν μπορούν να κατανοηθούν σαν απλές κατασκευές, η χρήση του χώρου και η επίπλωση συνδυάζονται με ένα συμβολικό κόσμον με έξειφραζαν μια ιερή διάσταση στην καθημερινότητα του σπιτιού.

Αν κάνουμε μια κατηγοριοποίηση των τύπων κτιρίων, έχουμε τα εξής:

α) Δίδυμα σπίτια: Το καθένα περιβάλλοταν από μικρό κήπο και ήταν μονώροφο (δύο οικογένειες) ή διώροφο (τέσσερις οικογένειες). Εφαρμόστηκε κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια του προγράμματος αποκατάστασης.

β) Στύχοι σπιτών: Και πάλι μονώροφα ή διώροφα για 6, 8, 10 ή 12 οικογένειες κατά δρόφο σε κάθε μονάδα.

γ) Ελεύθερα μίας ή δύο οικογενειών,

ποδέχονται κυρίως τους πρόσφυγες. Βούσκονταν διάσπαρτες στην Κουλμπάρα και στην Επάνω Σκάλα. Μορφολογικά έχουν επηρεαστεί από νεοκλασικά πρότυπα με κύριο χαρακτηριστικό τους την ύπαρξη ανατολίτικων στοιχείων (το αραβικό τόξο είναι το σήμα κατατεθέν). Ενδεικτική εξάλλου είναι και η τοποθέτηση τους στο ανεμολόγιο, καθώς οι περισσότερες από αυτές για λόγους υγιεινής κατασκευάζονταν στον άξονα Βορρά - Νότου για να είναι ευάερες. Στην Κουλμπάρα υπήρχε μια υψηλεμπορική κατανομή του χώρου και γινόταν διάκριση ανάμεσα στους αξιωματούχους και τους απλούς υπηκόους που καταλάμβαναν τις πιο χαμηλές περιοχές και προς τα δυτικά. Τα σπίτια ήταν διώροφα ή και τριώροφα και κάποια από αυτά ανάλογα και με το ρυθμό τους διέθεταν και σοφίτα. Ο εσωτερικός τους χώρος αποτελούνταν από το γυναικωνίτη και από τον ανδρινήτη, που ποτοθετούνταν στις δύο πλευρές του σπιτιού εκατέρωθεν του χώρου υποδοχής που βρισκόταν στο υπερυψωμένο ισόγειο. Τα δωμάτια ήταν μικρά για το λόγο προστασίας από το κρύο. Το υλικό κατασκευής ήταν το μπαγδατί και χρησιμοποιούνταν πολύ το άχυρο, το χαλίκι και το ξύλο. Γενικότερα αυτά τα σπίτια δεν υστερούσαν σε τίποτα από τις ελληνικές κατοικίες και σε ορισμένα σημεία η πρόνοια και η διορατικότητα για την αποφυγή εμποδίων ήταν υποδειγματικά στοιχεία της μορφολογίας και της λειτουργικότητάς τους. Στους εξωτερικούς χώρους υπήρχαν η τουαλέτα και άλλα βοηθητικά κτίσματα. Μετά το 1922, με την ανταλλαγή πληθυσμών οι κατοικίες αυτές παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες, οι οποίοι προχώρησαν σε αλλαγές βασιζόμενους στους δικούς τους τρόπους ζωής και διαχείρισης του νοικοκυριού. Πολλά από αυτά κατεδαφίστηκαν εντελώς, για να χτιστούν στη θέση τους καταλύματα στηριζόμενα σε οργανωμένα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά σχέδια.

Στη Μυτιλήνη ακολουθήθηκε επίσης η γενικότερη κρατική πολιτική που αφορά τη στέγαση και την αποκατάσταση των προσφύγων. Καθειρώθηκε και εδώ η αρχή της ανταλλάξιμης περιουσίας η οποία περιελάμβανε: τα αστικά κτήματα, τα βακούφια, τα νεκροταφεία, τα αγροτικά κτήματα, τις εκδιδόμενες οικολογίες και τις σε χορήγια καταβαλλόμενες αξίες των απαλλοτριωμένων αγροτικών ακινήτων. Τη διαχείριση των περιουσιών αυτών ανέλαβε μετά τη διάλυση της πρωταρχικής Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων το 1927, η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Το σχέδιο που ακολουθήθηκε είχε τις εξής παραμέτρους:

Α) Κατασκευή νέων συνοικισμών, μονώροφων και διώροφων κατοικιών.
Β) Χορήγηση οικοπέδων με ήχωρις δάνειο για την ανέγερση κατοικίας από τους ίδιους τους πρόσφυγες.
Γ) Σύσταση συνεταιρισμών (300 περίπολον) οι οποίοι θα παρείχαν οικόπεδα και οικοδομικά δάνεια σε πρόσφυγικες οικογένειες.

Δ) Ενοικιάσεις και δωρεάν παραχωρήσεις στις περιπτώσεις που το κράτος αδυνατεί να αντιμετωπίσει τις ανάγκες.
Στη Μυτιλήνη ο κύριος όγκος της ανταλλάξιμης περιουσίας βρίσκεται στο Μπα Φανάρι και ανατολικά της πόλης. Το 1927 η Πρόνοια αναλαμβάνει να λύσει τα προβλήματα εξεύρεσης χώρου που παρουσιάζονται κατά τη διάρκεια της πρώ-

τα στις παράγκες

Συμόνης. Ο Βαφειάδης με καταγωγή από τη Μυτιλήνη και ο Λάτρης με καταγωγή από την Κρήτη, ήταν δύο από τους μεγαλύτερους και σπουδαιότερους αρχιτέκτονες που έζησαν και έδρασαν στην περιοχή.

Αυτή λοιπόν ήταν η εικόνα που παρουσιάζει η Συμόνη με τους δροσφόρους της ώς και το 1922. Η σχέση ήταν όντως αμφίδρομη. Οι πολιτισμικές ανταλλαγές οδήγησαν στην εξάπλωση της οικογενειακής και δημόσιας ζωής. Δεν θα ήταν υπερβολή αν ισχυρίζομασταν πως οι κάτοικοι αντήστηκαν της περιοχής ζούσαν προνομιακά την εποχή εκείνη, σε σχέση με την ύστερη, του ξερούς μονάδων πληθυσμός της χώρας, εποχή. Η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος και η Ικαρία αλλά και τα Δωδεκάνησα δεν αποτελούσαν παραμεθόριο αλλά αιγαίακα «προάστια» σε ένα μεγάλο κέντρο. Το ίδιο συνέβαινε και με την Εφεσο, το Αϊβαλί, την Πέργαμο και τις άλλες πόλεις της Ιωνίας και της Αιολίδας.

Ο τύπος της οιμωναίκης κατοικίας εξαπλώθηκε σε διέσες αντές της περιοχής. Η αρχιτεκτονική αυτού του τύπου προσέφερε ένα διαφορετικό τρόπο δόμησης και οργάνωσης. Οι συνθήκες δημιουργήθηκαν από την εμπορική αισιοδοσία και ευνόησαν τον οικογενειακό και κοινωνικό προγραμματισμό πάνω στα πρότυπα που διαμόρφωνε η νέα τάξη πραγμάτων της ταξικής κοινωνίας. Η διάκριση μετα-

διώροφα σπίτια, που χρησιμοποιήθηκαν κατ' εξαιρέση για τη στέγαση των πιο ευπορών οικογενειών.

δ) Μικρές ελεύθερες μονώροφες κατοικίες.

ε) Προκατασκευασμένα φθηνής ξύλινης κατασκευής, τα οποία έμειναν με το λαϊκό χαρακτηρισμό «γερμανικά» και εφαρμόστηκαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

σ) Κτίρια διαμερισμάτων, τετραώροφα χωρίς αναβατήρια και χτίστηκαν κυρίως κατά τη δεκαετία του 1930.

ζ) Προγραμματα παροχής γης και υποδομής για τις ευπορόφερες οικογένειες προσφύγων

η) Τρώγλες, οι οποίες κατασκευάζονται από ευτελή υλικά (ξύλο, τενεκέ, τουσιβάλι) σε ακατάλληλες περιοχές.

θ) Εκκαθάριση τρωγλών που προαγιάστηκε με ειδικά προγράμματα των κυβερνήσεων πολλές δεκαετίες μετά την πρωταρχική εγκατάσταση των προσφύγων, και οι οποίες τρώγλες αντικαταστάθηκαν από πολυκατοικίες.

Η ιδιαίτερη περίπτωση της Μυτιλήνης

Σε οισιμένες περιοχές, όπως στη Μυτιλήνη, οι πρόσφυγες εγκαθίστανται στις τουρκικές συνοικίες που αδειάζουν.

Οι συνοικίες της μουσουλμανικής κοινότητας της Μυτιλήνης είναι αυτές που υ-

αφιέρωμα •

Το 1923 στη Λέσβο
πέντε τζαμιά
μετατράπηκαν σε εκκλησίες

Οταν τα τζαμιά γενίκανε εκκλησίες

Του ΜΑΚΗ ΑΞΙΩΤΗ
συγγραφέα - ιστορικού ερευνητή

Hκαταστροφή, ο φόβος, το χάος που το «θέσανε» άλλοι και ξεσπιώσαν χιλιάδες ανθρώπους δεν εμποδίσανε αυτό το φοβισμένο «κοπάδι» να σκεφτεί να «περισώσει» τα ιερά του κειμήλια. Τα οποία κι αποτέθηκαν στις ακτές της νέας πατρίδας. Τα λιγοστά δισκοπότηρα, οι ακριβοθρόητες εικόνες που κουβαλήθηκαν μέσα στη θάλασσα μαζί με τα παιδιά. Ιερά αντικείμενα καταχωνιασμένα στους κόρφους και στους μποχτσάδες. Κουβαλήθηκαν βέβαια από κάποιους ώς και καμπάνες 600 κιλών, όπως αυτή της Τενέδου. Άλλες μείνανε σπασμένες, αξιοθέατα μνήμης, απέναντι.

Μαζί με τους πρόσφυγες ήλθαν κι οι άγιοι. Αναγκαστικά. Και ξητήσανε «στέγη», ιερό να λειτουργηθούν.

Ετοι και έγινε. Τα τζαμιά, που έμειναν κι αυτά αλειτούργητα χωρίς χοτζάδες, ήταν έτοιμες εκκλησίες. Ο Θεός ήταν ο ίδιος. Γκρεμίσθηκε ο μιναρές και υψώθηκε το καμπαναριό. Η κόρη γέγινε στην Ανατολή και όχι όπως το κιχράμπι προς τη Μέκκα. Σε κάποιες περιπτώσεις έμειναν προς τη Μέκκα. Δεν αλλάζουν όλα... Τα ηρώα του κορανιού σβηστήκανε και τον τόπο τους έπιασαν οι γαλήνιες μορφές των αγίων.

Στα 1923, πέντε τζαμιά στη Λέσβο, το νησί που δέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό πρόσφυγων και το φαινόμενο παρατηρήθηκε σε μεγαλύτερη έκταση απ' όπου άλλοι, μετατράπηκαν σε εκκλησίες.

— Στο δυτικότερο νησιωτικό άκρο, στο

Σίγυρο, το επιβλητικό κτίριο στέκεται ακόμα εκεί και εκτελεί το χρέος του. Είχε φτιαχτεί από τον Ερεσιώτη Γιάννη Δεμιόρη στα 1870, όταν, καταπώς μαρτυρεί επιγραφή στο φρούριο του χωριού, το Σίγυρο ήταν ένα στρατοκρατούμενο λιμάνι χωρίς ένα χριστιανό. Τώρα είναι η εκκλησία της Αγίας Τριάδας.

— Στο Συνοικισμό της Μυτιλήνης ένα ωραίο τζαμί, το Βίγλα Τζαμί, χτισμένο μετά το μεγάλο σεισμό του 1867, με εγγεγραμμένο τρούλο και πέτρα από το απέναντι Σαμουσράκ γίνεται στα 1929 Αγιος Νικόλαιος χωρίς να αλλάξει προσανατολισμό. Στα 1935 μόνο επεκτείνεται προς

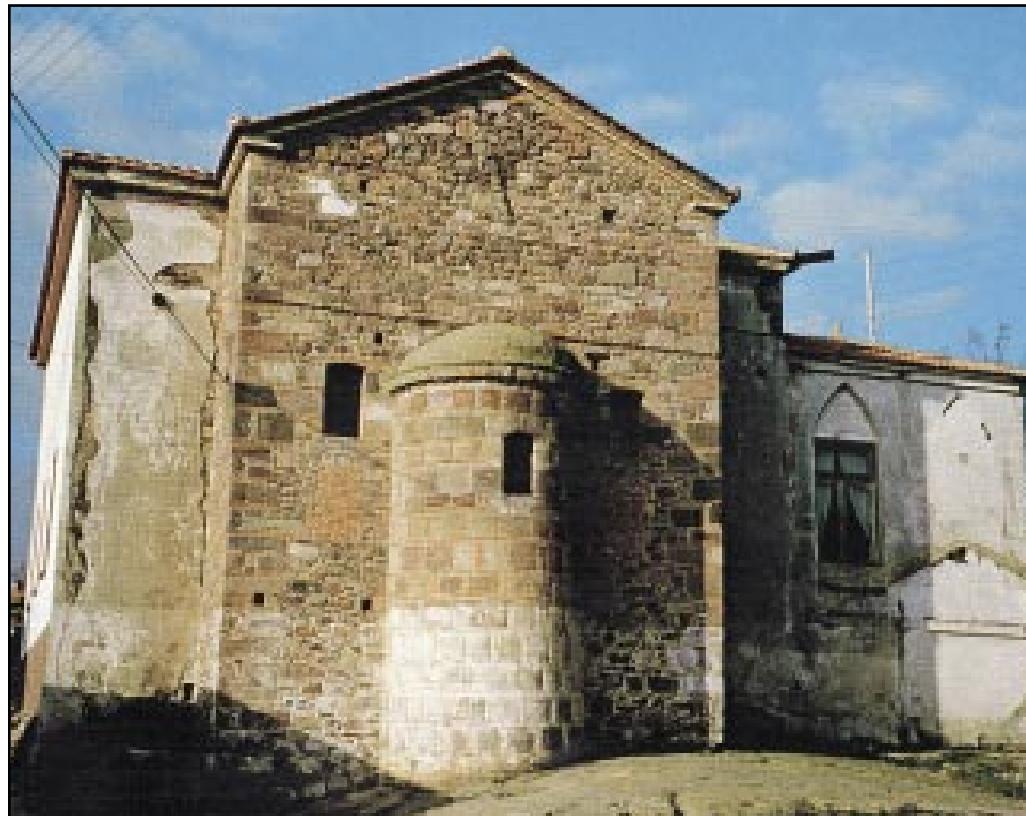
τα δυτικά. Ορισμένες εικόνες του ανήκουν στην Αγία Τριάδα του Αϊβαλιού κι αγοράστηκαν στα χρόνια του Μεσοπολέμου από Τούρκο κοντραμπατζή.

— Στις Νέες Κυδωνίες, αμιγές τουρκικό χωριό (Μπαλτζίκι πριν από το 1923), οι πρόσφυγες φέρουν το νεομάρτυρα του Αϊβαλιού, τον Αγιο Γεώργιο τον Χιοπολίτη (μαρτύρησε στις 26 Νοεμβρίου 1807). Τον εγκαθιστούν στο τζαμί του χωριού, αφού του προσθέτουν την κόρη του ιερού. Μέχρι πριν από λίγα χρόνια ο ίδιος χωρίς φιλοξενούσε και τα γραφεία της κοινότητας.

— Στη Μιχού, κι αυτό αμιγές τουρκικό

Το τζαμί του Σιγρίου που έγινε Αγία Τριάδα

Το τζαμί του Σιγρίου που έγινε Αγία Τριάδα

χωριό, στα 1927 οι πρόσφυγες από το απέναντι Κινίκ, της περιοχής Περγάμου, εγκαθιστούν στο τζαμί τον Αγιο Δημήτριο και τα ιερά σκεύη που φέρουν μαζί τους.

— Τέλος, στο βιομηχανικό επίνειο της Γέρας, το Πέραμα, στο μεγάλο τζαμί της πλατείας, οι πρόσφυγες εγκαθιστούν στα 1930 τον Αγιο Παντελεήμονα. Εδώ δύιας το «Σωματείο Σαπωνοποιών Περγάματος» είχε από τότε βάλει τα θεμέλια της σημερινής εκκλησίας που αποπερατώθηκε στα 1953. Το τζαμί κατεδαφίστηκε μαζί με μια ωραία δίκρουνη βρύση.

H Εκκλησία από το 1992, με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και με αφορμή τα 70 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή, έχει καταγράψει στα αγιολόγια της και έχει αναγνωρίσει ως αγίους τους εθνομάρτυρες της Μικρασίας.

Στο συναξάρι της πρώτης Κυριακής του Σεπτεμβρίου διαβάζουμε: «Μνήμην επιτελούμεν των εκατοντάδων χιλιάδων ενδόξων Νεομαρτύρων, Ιερομονάχων και Μοναχών, προσέστι δε Ανδρών, Γυναικών και Παιδών, των εν Μικρά Ασία μαρτυρησάντων κατά τα έτη 1918-1922». Ειδικότερα, η Εκκλησία θυμίζει και εγκωμιάζει με ύμνους, παραληπτικούς κανόνες, δεήσεις και λιτανείες σε διάφορα μέρη της πατρίδας μας τους:

Χρυσόστομο Σμύρνης, το μητροπολίτη της Δράμας αρχικά και της Σμύρνης αργότερα, ο οποίος θυσίασε και τη ζωή του για τη θρησκεία του Χριστού και για τα δίκαια του Ελληνισμού. Τον κατακρεούμενης οι Τούρκοι στη Σμύρνη ύστερα από φρικτότατα βασανιστήρια.

Γρηγόριο Κυδωνιών, το δεσπότη του Αϊβαλιού, που αρχικά ως μητροπολίτης Στρωμανίτης πρόσφερε τεράστιες υπη-

ρεοίες στην υπόθεση της ελληνικότητας της μακεδονικής γης. Στις 7 Αυγούστου του 1905 οι Βούλγαροι προσπάθησαν να τον δολοφονήσουν. Τελικά μαρτύρησε τον Οκτώβριο του 1922, όταν οι Τούρκοι τον έθαψαν ζωντανό.

Αμβρόσιο Μοσχονησίων, το μορφωμέ-

νο αυτόν επίσκοπο που δεν προτίμησε τη φυγή στην ελεύθερη Ελλάδα, αλλά τη σφαγή και το θάνατο στη γη της Μικρασίας όπου διορίστηκε ποιμένας της.

Προκόπιο Ικονίου, που κακοποιήθηκε και θανατώθηκε στη μητρόπολη του λόγο πριν από το 1922

Ευθύμιο Ζήλων, το Λέσβιο, επίσκοπο που μαρτυρικά τελείωσε τη ζωή του στις φυλακές της Αμάσειας του Πόντου.

Μαζί με τους παραπάνω, η Εκκλησία μας τιμά και θυμίζει τους: 432 κληρικούς της Μητροπόλεως Σμύρνης που άγρια βασανίστηκαν και θανατώθηκαν τις ημέρες εκείνες του 1922. Ανάμεσά τους ο παπα-Μελέτης που τον σταύρωσαν σ' ένα πεύκο, ο διακο-Γρηγόρης που τον έκαψαν ζωντανό, ο παπα-Αρχαγγελικάκης Ιάκωβος που παλουκάθηκε..., όλους τους άλλους επώνυμους και ανώνυμους κληρικούς, ηγουμένους, ηγουμένισσες, μοναχές της Μικρασίας, όλο το πονεμένο επώνυμο και ανώνυμο πλήθος, τις γυναίκες, τους άνδρες, τα παιδιά που ύστερα από φοβερά βασανιστήρια, άγριες κτηνωδίες τελειώθηκαν μαρτυρι-

κα...
Ας σημειωθεί πως η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος με την ιστορική της αυτή απόφαση επιβεβαίωσε ότι το πλήρωμα της Εκκλησίας από ετών επιζητούσε και έκαμε. Ο λαός του Θεού από τη Φλώρινα ώς το Βόλο και ώς τη Μυτιλήνη πολύ πριν από την επίσημη αυτή αναγνώριση, τιμούσε τους προαναφερόθεντες Μικρασιάτες ως αγίους, χτίζοντας παρεκκλήσια ή ιστορώντας εικόνες ή διοργανώνοντας δεήσεις και τελετές. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας, της Ελλάδος στην πραγματικότητα υπάκουει σ' ένα πολυχρόνιο αίτημα του λαού του Θεού και των μελών των Μικρασιατικών Σωματείων. Θαρραλέα, αψηφώντας πικρόχολα σχόλια, προχώρησε στην επίσημη αγιοκατάταξή τους. Άλλα κι αν αυτό δεν γινόταν τότε, κι αν αυτό δεν γινόταν ποτέ, ο δικαιοκρίτης Θεός πολύ πριν από μας τους έχει ήδη «στα δεξιά Του», όπως χαρακτηριστικά λέει ο λαός. Οι Μικρασιάτες άγιοι ήταν ήδη στη Βασιλεία των Ουρανών.

Και δεν αποτελεί η κίνηση της αγιοκατάταξης των Μικρασιατών μαρτύρων «αναμόλλευση πληγών», γιατί η πλήρη της Μικρασιατικής Καταστροφής δεν έπαιη να αιμορραγεί ποτέ στο σώμα της μητρόπολας Ελλάδας. Άλλα και γιατί οι χριστιανοί ανέχονται, δέχονται, συγχωρούν, αγαπούν και δεν ξεχούν. Τι διαφορετικό μπορούμε να κάνουμε αλήθεια απ' αυτό που μας είπε ο Χριστός: «Αγαπάτε τους εχθρούς υμών, ευλογείτε τους καταρωμένους υμάς, καλώς ποιείτε τους μισούσιν υμάς και προσεύχεσθε υπέρ των επηρεαζόντων υμάς, και διωκόντων υμάς» (Ματθαίου Ε, 44).

Οι άγιοι της Μικρασιατικής Καταστροφής

Από τ' αρχοντόσπιτα συς παράγκες

◀|▶ | Συνέχεια από τη σελ. 11

της τετραετίας της υποδοχής προσφύγων. Ο χώρος που επιλέχθηκε ήταν συνολικής έκτασης 173 στρέμματα στη βροχερή πλευρά της πόλης, και ήταν ακατόληπτος ώς τότε. Το έργο αποπερατώθηκε το 1934. Η παραχώρηση των κατοικιών έγινε μέσω της Πρόδονιας έναντι συμβολικού - περισσότερο - αντιτίμου 200 δραχμών. Παρ' όλα αυτά πολλοί πρόσφυγες αποφάσισαν να αυτοστεγαστούν, με αποτέλεσμα αρκετές κατοικίες να μείνουν ανεκμετάλλευτες στη δικαιοδοσία του φορέα που επιμελήθηκε την ανέγερση τους.

Η μορφολογία των κτιρίων μαρτυρεί την προχειρότητα κατασκευής. Τα κύρια υλικά, πέτρα και ξύλο, είχαν τοποθετηθεί στο σύνολό τους με λανθασμένο τρόπο, γεγονός που προκάλεσε με τον καιρό φθορές (σατισμένα ξύλα), ενώ τα κεραμίδια των στεγών, λόγω της προχειρής τοποθέτησης, αποκλούνταν με τις άσχημες καιρικές συνθήκες. Η χωροταξία του σπιτιού το οποίο δεν ξεπερνούσε σε έκταση 50 τ.μ. περιείχε δύο δωμάτια, έναν κοινό χώρο και μια κουζίνα. Ανάλογα με τον τύπο κατοικίας καθορίζοταν και ο αριθμός των νοικοκυριών που διέμεναν. Για παράδειγμα σε μια διώροφη κατοικία διέμεναν τέσσερα νοικοκυριά, το καθένα από τα οποία διατηρούσε τη δική του είσοδο. Δημιουργούνται ανά-

Λιθόστρωτος δρόμος στο Αϊβαλί. Διακρίνονται τα σακνοίνια με τις μεταλλικές αντηρίδες. Ο τύπος αυτός του μπαλκονιού ήταν βασικό χαρακτηριστικό του «σμυρνέικου» τύπου σπιτιού

γκες για εξεύρεση επιπλέον χώρων και το υπόγειο μετατρέπεται σε καθιστικό, ενώ παράλληλα γίνονται και προσθήκες στους κύριους όγκους για την προκόπηση των θυγατέρων. Πάντως από ένα σημείο και μετά οι παρεμβάσεις έχουν να κάνουν και με την οικονομική κατάσταση της κάθε οικογένειας. Βασικό λειτουργικό μειονέκτημα αποτελούσε η έλλειψη συνοικιστέρου πολεοδο-

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών:

Ο «ζωντανός», μοναδικός πλούτος των αρχείων του

Άγα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Μέλπια Λογοθέτη - Μερλιέ με την πνευματική και υλική συμπαράσταση του συνύγουν της - ξεχωριστού φιλέλληνα Οκτάβιο Μερλιέ και έχοντας δημιουργήσει το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.) ξεκινά με τους συνεργάτες της την καταγραφή των μαρτυριών όσων περισσότερο Μικρασιατών γινόταν. Το υλικό αυτό, πολυτυπότατο ιστορικό στοιχείο τόσο για την κατανόηση της μικρασιατικής κοινωνίας όσο και για την ιστορική έρευνα της μικρασιατικής εκστρατείας της Ελλάδας, των πολεμικών συγκρούσεων και της προσφυγιάς που ακολούθησε, παραμένει ταξινομημένο και μελετημένο στους φακέλους του αρχείου του Κ.Μ.Σ. Μέρος των μαρτυριών έχουν δημοσιευθεί σε δύο τόμους («ΕΞΟΔΟΣ» τόμος Α' Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας, Αθήνα 1980 και τόμος Β' Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας, Αθήνα 1982). Επίσης δημοσιεύνται στις τακτικές εκδόσεις δελτίων του Κ.Μ.Σ. Τρεις από αυτές τις εκατοντάδες μαρτυρίες του Κ.Μ.Σ., εντυπωσιακές αλλά και χαρακτηριστικές του δράματος της Μικράς Ασίας, δημοσιεύονται σήμερα μετά από την ευγενική παραχώρησή τους από το Κ.Μ.Σ.

ΠΡΩΤΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΜΥΤΙΛΗΝΗ (ΑΡΧΕΙΟ ΧΟΥΤΖΕΟΥ)

«...Η κοπέλα έστεκε ακούντη»

μας πήρε στο σπίτι του. Εκεί καθίσαμε. Αυτός πήρε τους δικούς του κι ἔψυγε χωριά. Μπήκαν οι Τούρκοι, σφράξαν τον πατέρα μας, τη μάνα μας, το θείο μας, τη θεία μας και τα τρία αδέλφια μου. Έγώ, με τα πιο μικρά αδελφάκια μου, το ένα ήταν δυνιστιχρονώ και το άλλο τριάμιση ήμασταν χωμένα κάτω από ένα παταράκι και δε μας είδαν.

Καθίσαμε εκεί δώδεκα μέρες, ούτε φάι, ούτε νερό. Το σπίτι είχε κάτι σα νεροχύτη και κυλούσε μέσα ένα τρε-

χούμενο νερό. Τι να κάνω; Να βρεξω τα χεῖλη μου ήθελα. Απλώσα τον ποδόγυρό μου απάνω, έπιανα με το χέρι μου τη μύτη μου και έπινα μια γουλιά. Από τη βρώμα σου όχονταν εμετός.

Το ένα αδελφάκι μου ήτανε τραυματισμένο με σφράζα στο πόδι του.

Οσο περνούσαν οι μέρες τα πτώματα πογήζουνταν, ντουμπάνιαζαν και βρωμούσαν αφάνταστα. Μπάνιαν οι Τουρκάλες για να κλέψουν και δεν μπορούσαν να προχωρήσουν. Κλέβαν ότι μπορούσαν. Κότες, κουτάλια, μπακίρια και φεύγαν χωριάς να μας δουνέ.

Κάποτε μου όρθε έτσι σα Θεού φώτιση και βγήκα λίγο πάρα δύσω. Τότες είδα πολύ κόσμο που έφευγε, έπαιρνε των ομψατών του. Εκανα το σταυρό μου, πήρα στην πλάτη το τραυματισμένο αδελφάκι μου και από το χέρι, το άλλο, και βγήκα στο δρόμο. Ετρέχα να φτάξω τους άλλους, τους πολλούς. Εκεί βλέπω μια κοπέλα που κάθονταν σ' ένα σωρό πέτρες. Της φώναξα, ήθελα ένα άνθρωπο να με βοηθήσει, να του μιλήσω. Αυτή η κοπέλα τίποτα, έστεκε ακούντη. Έγω δέν την πρόσεξα μόνο ακόμα της μιλούσα. Την έβλεπα που γούρλωνε τα μάτια της, μα δεν πήγε πουθενά το μυαλό μου, την προσέχω. Και τι να δω! Της είχαν χώσει ένα ξύλο από πίσω και έβγαινε από το στόμα της. Τότες ήταν που έτρεχα ακόμη πιο πολύ. Τι να κάνω με τα δυο μωρά; Μπήκα μέσα στην εκκλησία, μα επειδή βρωμούσαμε πολύ σάπιο αίμα, το πόδι του παιδιού, τα μαλλιά μας, τα ρουχά μας, μας

διώξαν από την εκκλησία. Τι να κάνουμε; Ζαρώσαμε σαν τα σκυλάκια σ' ένα παραγκώνι. Πάνε τόσα χρόνια, μα δεν τα ξεχνώ. Θαρρώ πως είναι τούτη η ώρα.

Κλάψαμε, θρηνήσαμε, τα 'παμε, τα ξανάπαμε! Η μάνα μου δεν πέθανε την ίδια ώρα σαν τους άλλους. Της είχαν χύσει τα έντερα, την είχαν περιχύσει τα αίματα κι εκείνη με αριμήνευε και μου λέγε: "Παιδάκι μου, άμα δεις τα σκύρα, να πέσεις στη θάλασσα". Εβγαλε και από τη τοσέπη της και μου' δωσε το ποδοφόδι της και μια φωτογραφία περιχυμένη στα αίματα την έχω ακόμη, μα τώρα δεν μπορώ να τη δειξω.

Τέλος, όπου πήγαινε ο άλλος κόσμος, πήγαινα κι εγώ. Πήγαμε, πήγαμε, μπήκαμε στη ζώνη. Εκεί ο Τούρκος δεν ήθελε να μας αφήσει να περάσουμε. Εκεί να σ' έχω! Βάζω τη μια αδελφούλα μου, βάζω την άλλη. Μπήκα κι εγώ στη ζώνη και με τα πολλά μπαρκάραμε και βγήκαμε στη Μυτιλήνη. Από κει μας πήγαν και μας πήγαν στη Θεσσαλονίκη, και από κει, εδώ. Είχα μια εξαδέλφη που ήταν καλή μοδίστρα. Εμενα μ' έβαλε σε σπίτι, ήμουν δεκατεσσάρων χρονών. Ή κυρά μου γνώριζε την κ. Κουντουριώτη και ήλείσαν τα δυο μωρά στο Αμαλίειο ορφανοτροφείο. Ή μια μεγάλωσε και πέθανε στα είκοσι δύο της χρόνια, η άλλη ζει. Είναι παντρεμένη και μένει στη Νέα Ερυθραία. Εγώ παντρεύτηκα, πήρα έναν ήμερο άνθρωπο του Θεού, πατριώτη μας, μα με βρήκαν πολλά βάσανα».

(ΑΡΧΕΙΟ ΧΟΥΤΖΕΟΥ)

«Πατέρα, πάρε μας! Εγώ πουθενά...»

Μαρτυρία των Βασιλη Ράλλη
από το Τσανταράλι της Περιοχής

«Στην καταστροφή του 1922 έγινε μεγάλο κακό και στο Τσανταράλι έπεσε σφαγή, δε θέλω να τα θυμούμαι.

Εγώ γίνηκα η αιτία που κατασφάχτηκαν τα παιδιά μου και η γυναίκα μου. Κοίταγα να πάρω το βιός, κοίταγα να σώσω τα άψυχα. Να μην τα θυμούμαι, βαραίνει η ψυχή μου και μου φώναζε το παιδάκι μου: "Πατέρα πάρε μας".

Κι εγώ ο κοκορόδυμαλος το λεγα: "Θα γυρίσω", λες και ήτανε στο χέρι μου.

Δεν το φαντάστηκα. Εβαλα σε βενζινάκιό δόλα τα καλά που είχα, τράβηξα για τη Μυτιλήνη και είπα θα γυρίσω. Μα δεν πρόλαβα, έπε-

σε σφαγή. Τους βάλαν όλους μέσα στο φρούριο κι έπεσε πελέκι, τέσσερα παιδιά και η γυναίκα μου, πάνε από μένα.

Είχαμε έναν πολύ πλούσιο, που είχε συμφέρον μεγάλο να μην φύγει το χωριό. Εφταξε μέχρι να κρατήσει και στρατιώτες, που γύριζαν από το μέτωπο. Αφήσαν τα δύλια και ύστερα τους σφάξαν όλους.

Εμειναν τα νυφικά της κακόμοιρης της γυναίκας μου και σαν ξαναπαντρεύτηκα τα βρήκε τούτη δω, τα ξήλωσε και τα κανε φουστάνια δικά της. Ετσι είναι... "Πατέρα, πάρε μας!". Εγώ πουθενά.

Έκείνο το μαύρο φρούριο γίνηκε ο τάφος ολουνών. Πεθαμένοι κι άθαφτοι γέμισε ο τόπος, η Μικρασία ολόκληρη.

ής και της προσφυγιάς

Μαρτυρία της Εμιρύλης Σταματιάδον
από το Κιόσκι του Αϊδίνιου

«Γιορτή του Σωτήρος ήτανε, έξι Αυγούστου, και βρισκόμαστε στο εξοχικό μας. Μαζί ήτανε και ο αδελφός μου, στρατιώτης μ' ελαιφρύ τραύμα, κι ένας φίλος στρατιώτης κι αυτός Μυτιληνίος.

Η χρονιά ήτανε 1922. Ήρθε είδηση από έναν αξιωματι-

και περιμέναμε από ώρα σε ώρα τι θα γίνει.

Σε οκτώ μέρες μας βάλανε στα τρένα και μας διώξανε. Μεσημέρι μπήκαμε στο τρένο, το βράδυ βάλανε φωτιά και κάρηκε πάλι το Αϊδίνι.

Στο Κιόσκι έγινε σφαγή μεγάλη, άνθρωπο ζωντανό δεν αφήσανε. Μερικοί που φύγανε στα '19, τότε που οπισθοχώρησε ο ελληνικός στρατός και ήρθανε στο Αϊδίνι και μείνανε, μόνο αυτοί σωθήκανε. Οι άλλοι σφάχτηκαν όλοι γι' αυτό και δε βρίσκεις εδώ στην Ελλάδα δικούς μας πατριώτες.

Το τρένο μας πήγε Σμύρνη. Πήγαμε πρώτα σ' ένα ξενοδοχείο και πληρώσαμε και μπήκαμε, ύστερα έτιασε η φωτιά κι εκεί, και βγήκαμε στους δρόμους. Κοιμίσαμε στην προκυμαία κοντά στο ύπαιθρο.

Οκτώ μέρες μείναμε Σμύρνη. Μπήκαμε σε αμερικανικό πλοίο και βγήκαμε Χίο. Από κει ήρθε δικό μας πλοίο και μπαράριαμε Πειραιά.

Έχει πολλή προσφυγιά και δε μας άφησαν να κατεβούμε. Πολύ λιγοστοί κατεβήκανε.. Ήρθανε δικοί τους και φροντίσανε και τους πήρανε.

Εμείς πήγαμε Χανιά. Είχα δυο παιδιά μαζί. Το αγόρι ήτανε άρρωστο. Απ' το φρότο και την αγωνία είχε προηστεί η κοιλιά του κι έγινε κίτρινο σαν το φλούρι.

Δεν είδανε λίγα τα μάτια του. Μικρό παιδί ήτανε, έπαθε. Σε πτώματα πατούσαμε, για να περάσουμε τότες στο Αϊδίνι. Εγώ δεν είχα πεντάρα, για να το θεραπεύσω. Πήγα σε γιατρό και δούλευα για να μπορέσω να του κάνω θεραπεία.

Το είδανε πολλοί γιατροί, το πήγανε και στο χειρουργείο. Μου είπανε τότες πως έχει υδρωπικία και δε χωράει θεραπεία ούτε εγχείρηση, τίποτα. Σε λίγους μήνες πέθανε και άφησα το κορμάκι του στα Χανιά.

Πήρα το κορίτσι μου και ήρθα στην Αθήνα. Μας δώκανε μια παράγκα στο Περιστέρι. Εδώ απομείναμε και πάντρεψα και την κόρη κι ανάστησα και τα εγγόνια.

«Γυρίζω και βλέπω τη μάνα μου πεδαμένη»

κό Ελληνα πως ο στρατός μπαίνει σ' επιφυλακή.

Υστερά από τη γιορτή της Παναγιάς, μια δυο μέρες, καθόμαστε και τρώγαμε. Οι ίδιοι ήμαστε πάλι και κτυπάει την πόρτα του σπιτιού μου μια Οθωμανίδα γειτόνισσά μου η Ζαχοέ, και μου λέει: "Σ' αφήνω το κλειδί του σπιτιού μου, να το κρατάς. Εγώ φεύγω στο Οδεμήσι, είναι άρρωστος ο αδελφός μου και πάω να τον δω".

Εγώ πήγα το κλειδί και τη χαιρετήσα, δεν κατάλαβα τίποτε. Ο Μυτιληνίς, όμως, γυρίζει και λέει στον αδελφό μου: "Καζούλη, αυτό είναι σύνθημα. Θα γίνει κακό και οι Τούρκοι πήρανε χαμπέρι να φύγουνε".

Ήτανε και η επιφυλακή του στρατού, που είχαμε μάθει,

**Η προσφυγιά είναι αναπόσπαστο
τμήμα της εθνικής μας ζωής
και δημιούργησε τεράστια φιλοθογία**

Του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ
Φιλολόγου - Προέδρου της Εταιρείας Αιολικών Μελετών

Ισοι είναι οι λογοτέχνες που γραφαν για την προσφυγιά, που ποτάμι θολό και ταραγμένο κύλησε απ' Ανατολή σε Δύση μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και πλημμύρισε τον στενόν ελληνικό χώρο;

Είναι οι ίδιοι οι πρόσφυγες που ζήσαν και έπαθαν τη συφρόα, είναι τα μωρά τους, που κι αυτά την έζησαν μέσα απ' τις διηγήσεις των γονιών τους. Κι είναι και κείνοι που τους είδαν να 'χονταν απ' απέναντι ή τους είδαν να ζουν, όπως ζήσανε, ιδίως στην αρχή της προσφυγιάς τους, στα πρώτα σκληρά χρόνια της. Είναι δηλαδή ένα αμέτοχο, μέχρι στιγμής, πλήθος. Και πάρα πολλά τα βιβλία, που γράφηκαν απ' το υλικό που έδωσε η συλλογική τραγωδία και μύριες σόσες ατομικές.

Ύπηρξαν βέβαια κι άλλα δραματικά γεγονότα στην πρόσφατη ιστορία μας. Ο πόλεμος του 1897, ο Μακεδονικός Αγώνας, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α' παγκόσμιος κι άλλα μικρότεροι σημαντικοί. Για όλα αυτά μάζι δεν δημιουργήθηκε τόση φιλολογία, όση για τη Μικρασιατική Καταστροφή και την προσφυγιά της. Θα ξαναδούμε τέτοια λογοτεχνική δημιουργικότητα στην Εθνική Αντίσταση και ιδίως τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Η προσφυγιά, πάντως παρούσα και εντυπωσιακά θλιβερή για αρκετά χρόνια, ήταν φυσικό να κεντρίσει πλήθος λογοτεχνών, που και μόνο οι συνθήκες διαβίωσης προκαλούσαν πίκρα στο στόμα και σφίξιμο στην καρδιά. Κι αυτή η περιγραφή του τόπου και τρόπου ζωής των προσφύγων κατέχει αρκετές σελίδες στη λογοτεχνία μας.

«Έδω είναι το Περιστέρι; Ναι, του λένε. Χωράφια. Μισό μέτρο σκόνη εδώ, μισό μέτρο λάσπη εκεί. Τουβλάδικα, χωράφια με κοκκινόχωμα, παράγκες από δω, παράγκες από κει, μέχρι πέρα. Κάποτε βρίσκει και την εκκλησία. Παράγκα κι αυτή...

Φτώχεια, λασπουρά, αρρώστιες. Οι άνθρωποι δουλεύουν για ένα κομμάτι ψωμά.

Και όχι τακτικό, οπότε το βρίσκουν το μεροκάματο... Κι ύστερα λένε υπάρχουν πολλοί κομμουνιστές στο Περιστέρι, στην Κοκκινιά, στους Ποδαράδες... Μα είναι κομμουνιστές!»

(Αριστ. Κλήμη «77 χιλιάδες χρόνια θύτες και θύματα» 1992)

Κι ο καημός της περιπέτειας εκείνης δεν λέει να σβήσει. Γι' αυτό κάθε τόσο ακούμε για τις χαμένες πατρίδες και τους άγιους τόπους τους, που μείνανε ορφανοί απ' τη Ρωμιούσην στη Μικρασία, όπου γεννήθηκε το ελληνικό φως. Και δεν είναι, λένε, χαμένες οι πατρίδες, είναι αλητημόνητες. Σάμπτως αυτό να μπορεί να αλλάξει τίποτα πια.

Για να το κουβεντιάζουμε δύμως τόσο συχνά, για να ξεπηδούν κάθε τόσο καινούργια βιβλία για τα γεγονότα εκείνα, για τη ζωή εκείνη, που όσο και να ξεμακράνει μέσα στο παρελθόν, εξακολουθεί να 'ναι παρούσα και να ξανάζωντανεύει στα τέκνα τέκνων του Ελληνισμού, για να 'ναι τόσο επίκαιρα όλ' αυτά, σημαίνει ότι η καταστροφή κι η προσφυγιά είναι ένα αναπόσταστο τμήμα της εθνικής μας ζωής, μια ζεϊδωρη πηγή, που αρδεύει συνεχώς την κοινωνία μας.

Οσο οι μετέπειτα πρόσφυγες ζούσαν στα χώματά τους, σκύβαν πάνω τους, τα πότιζαν με τον ιδρώτα τους και δεμένοι στο μαγκανοπήγαδο της ανάγκης και της καθημερινότητας μόνο στα πανηγύρια τους και τους σύλλογους και τις λέσχες των μεγάλων πόλεων μπορούσαν να στολίζουν τη ζωή τους με την ομορφιά του λόγου και της τέχνης.

Ιωάννα Τσάτσου

Διδώ Σωτηρίου

Η προσφυγιά

Ασημάκης Πανασέληνος

Φώτης Κόντογιου

Εδώ κι εκεί μέσα απ' τους απλούς ανθρώπους ξεπηδούσαν οι τραγουδιστάδες, που 'φεραν να τραγουδήσουν τα πάθια του κόσμου, που δεν έχουν τελειωμό.

Και οι γιαγιάδες, σαν ήταν να νανουρίσουν τα αγγόνια τους, βουτούσαν τη γλώσσα τους στην πνευματική παρακαταθήκη που είχαν αφήσει κι οι δικές τους γιαγιάδες και «δώσο» του κλώτσο να γυρίσει. Αρχίζανε να λένε τι για το βασιλόπουλο που δεν γελούσε, τι για την πεντάμορφη που 'φαγε το μαγεμένο μήλο, τι για τον Κοντορεβυθούλη και για ένα σωρό θαμαστά και παράξενα πρόσωπα, πράματα και μέρη.

Βγαίνανε τότε τα μωρά απ' τη στενή ζωή του χωριού τους και τον κλειστό ορίζοντα της μικρής τους κοινωνίας και ταξίδευαν σ' άγνωστους καιρούς και τόπους, όπου όλα ήταν ασυνήθιστα και γι' αυτό όμορφα και ενδιαφέροντα.

Και τώρα, ξάφνουν το 1922 ένα, δύο ίσως τρίτη εκατομμύρια κόσμος ειδίκει και έπαθε τόσα, που κι η πιο κακή μάγισσα δεν θα μπορούσε να καταφέρει. Απ' τη μια στιγμή στην άλλη μια συγκροτημένη ήσυχη ζωή ανατράπηκε συθέμελα. Μέσα απ' τις αλυσιδωτές τραγωδίες γεννήθηκαν πλήθος αφηγητών τους, τεχνιτών του λόγου. Κι αυτό που άλλοτε ήταν προνόμιο των γιαγιάδων, τώρα έγινε κοινό κτήμα χιλιάδων ανθρώπων. Ο καθένας ξεριζώμενος που 'φτασε μ' έναν μπόγο στο χέρι και την ψυχή στο στόμα στη νέα του πατρίδα, είχε να πει και να πει. Και πράγματι, είπανε όσο ποτέ άλλοτε.

Εκείνο που φούντωσε τη θλύψη, τον πό-

νο κι την οργή κι μετά ξεχίθηκε σε θρήνο δεν είναι αυτή καθαυτή η απώλεια της πατρώας γης. Δεν είναι η ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923. Κι άλλες φορές μέσα στις περιπτέτειες της φυλής μας, αλλά και των άλλων λαών, έγιναν μετακινήσεις πληθυσμών, όπως π.χ. στη Θράκη και τη Ρωμυλία. Εκείνο που τώρα δημιουργήθησε την τραγωδία και έδωσε οδυνηρή τροφή και για τη λογοτεχνία, είναι η βία, η σφαγή, η αδικαιολόγητη βαρβαρότητα, που ξαφνικά κτύπησε τον ανυποψίαστο εκείνον κόσμο, ο οποίος ζούσε για αιώνες ειρηνικά και φιλικά μάζι με την επικρατούσα φυλή. Ο κόσμος αυτός μάλιστα είχε την αισθηση, ιδίως στην Ιωνία και Αιολίδα, είχε τη δικαιολογημένη αύσθηση ότι φιλοξενούσε τον τουρκικό λαό.

Η πυρόπλοκη σπιτιών και αγαθών και το αίμα, που εύκολα, ακατανόητα βίασα και απονεί έχουναν οι Τούρκοι, είναι εκείνα που δημιουργήσαν τη μεγάλη ανατροπή και τη χωρίς προηγουμένων τραγωδία.

Γεύση της είχαν πάρει ο Ελληνες το 1914, με το λεγόμενο πρώτο διωγμό. Από τότε κεντρίστηκε ο λογοτεχνικός οίστρος και έδωσε έργα γεμάτα πόνο και απελπισία.

«Θυμάσαι κειν', αγόρι μου, τη φοβερή τη νύχτα π' αγοινθρόποι μπήκανε ξάφνουν στ' αρχοντικό μας και σκότωσαν τον Μαύρο μας, που λυσσαλέα αλύχτα, να μας σκοτώσουν όλους μας, να πάρουν το δικό μας; Θυμάσαι στη Δεσπούλα μας, την όμορ-

φη την κόρη, που την καταξεκίσανε ποιος θα την πρωτοπάρει;...

Εγώ που δεν επάτησα ποτέ σε ξένα μέρη μονάχη, ολομόναχη, πουλάκι δίχως ταίρι δεν ημπορώ ζητιάνικο για να απλώσω χέρι...

(Σίτσας Καραϊσκάκη «Πρόσφυγα Μάνα», «Σάλπιγξ» Μυτιλήνης 9-7-1925)

Και στους δύο διωγμούς οι γυναίκες ήταν που κυρίως κράτησαν τη ζωή και μάζι και τη μνήμη της συμφοράς. Αυτές βρέθηκαν μόνες, ασυντρόφιστες, απροστάτευτες, να βολοδέρουν μάζι με τα μικρά παιδιά τους σε ξένα λιμάνια και τόπους, και αυτόματα θαρρείσαν σε πολλές απ' αυτές ανάβλυσε από μέσα τους ο λογοτεχνικός λόγος.

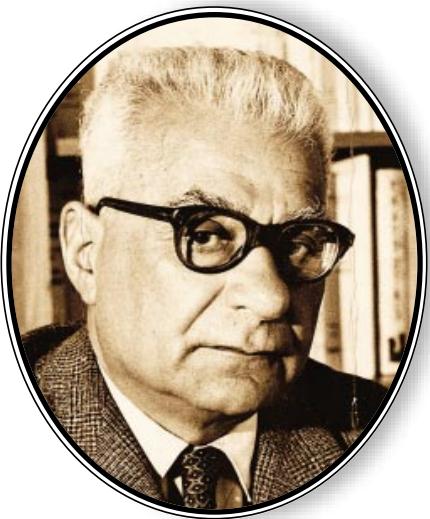
Πλήθος π.χ. οι Σμυρνίες λογοτεχνιδες. Ας θυμηθούμε μερικές, χωρίς καμιά αξιολογική μημημένη ή σειρά. Απλώς για να δείξουμε τον μεγάλο τους αριθμό.

Στέλλα Επιφανίου-Πετρόπαλη, που έγραψε τον «Αξαρόλη», για τη σφαγή του Αξαρού, Ελλη Παπαδημητρίου, με τέσσερις τόμους «Μαρτυρίες», αφηγήσεις προσφύγων, Ιωάννα Τσάτσου, με πολλές αναφορές στη Σμύρνη στο βιβλίο της «Ο αδελφός μου Γ. Σεφέρογις», Καλλιόπη Κολλιούπουλου-Γρίβα, με 9 βιβλία για τον ξεριζωμό, Ανθούλα Ζόλδερ με ποιήματα για την καταστροφή και την προσφυγιά. Μετά, η Αϊβαλιώτισσα Αγάπη Μολυβίατη με «Το Χρονικό των 10 ημερών», για τον αφανισμό της πατριδας της. Η Αϊδινιώτισσα Διδώ Σωτηρίου με τα «Ματωμένα Χώματα»

Στρατός Μυριβίλης

Απλοί έγραφαν διεθνιστικά και απλοί υπό το κράτος της οργής για την εκδίωξη

Ιλίας Βενέζης

και τα άλλα της βιβλία. Η Μαινεμενιώτισσα Ιριγένεια Χρυσοχόου με την «Πυρπολημένη γη» και πολλά άλλα έργα. Κι άλλες κι άλλες πολλές.

Και μετά απ' αυτές, άλλες γυναίκες συγγραφείς της δεύτερης και τρίτης ακόμα γενιάς προσφύγων, γιατί ο καλημός δεν τέλειωσε με τη σηγή των πρώτων προσφύγων.

Πόλλες - και πολλοί βέβαια - γράφουν μετά 20, 30 και 50 χρόνια απ' τα γεγονότα. Η ανάμνησή τους είναι μια φλόγα που τους σιγοκαίει όλους και κάποτε μπορολοτάζει και τους καθίζει στο γραφείο να γράψουν, να γεννήσουν τον πόνο τους, να ξαλαφρώσουν. Και βλέπεις μετά τόσα χρόνια τύποτα να μην έχει σιγάσει, τύποτα να μην έχει ξεχαστεί.

«Ειλικρινά ομολογώ ότι σε κάθε όνομα που κατέγραφα, βουτίσταν η πένα μου όχι σε μελανοδοχέο, αλλά μέσα στα δάκρυά μου, που ανάβλυζαν μέσα από τα κατάβαθμα της σπαραγμένης στη θύμηση καρδιάς μου».

(Νίκον Τσαϊλακόπουλον «Η νοσταλγική γενέτειρά μου το Φουλατζίκι Νικομήδειας» 1987)

Η συφορά ήταν τόσο μεγάλη, που φάνηκε πως όποιος θεός βλογούσε άλλοτε την Μικρασιατική ευτυχία και τα αγαθά, αποσύρθηκε στ' ουρανού τα χάρι.

«Στον δρόμο μας απαντήσαμε ένα ξωκλήσι. Μπήκαμε να γονατίσουμε και να παιρακαλέσουμε ίσως και φανεί κανένας Άγιος, να του πούμε τον πόνο μας. Δεν είδαμε τίποτα. Μονάχα τούχους γυμνούς και σανίδια...»

(Στρατής Δούκας, «Ιστορία ενός αιχμαλώτου», 1929)

ών, που σαν ιδεολογήματα επιβιώνουν μέχρι σήμερα, δημιουργούσαν το νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο κυνήθηκε και η λογοτεχνία της προσφυγιάς.

Η Διδώ Σωτηρίου στα «Ματωμένα Χώματα» (1962) προσπαθεί να απεικονίσει τη φιλία των Ελλήνων και Τούρκων, ακόμα και τις ευθύνες και των δύο για τα εγκλήματα που έγιναν.

Οι θεσές αυτές ήταν ότι χρειαζόταν για τους Τούρκους διανοούμενους, που το βιβλίο «το υποδέχθηκαν με αληθινό ενθουσιασμό», κατά τη δήλωση του Τούρκου

κούμε. Γι' αυτό θα βάλουμε την αγάπη μας για την ειρήνη, τη συνειδηση της ανάγκης να μη βρεθούνε παί οι λαοί μας σε πόλεμο και εξόλοθρεμούς. Ετοι θα βοηθήσουμε τη συναδέλφωση των λαών μας...»

(«Ν. Εστία» 1972)

Πριν τελειώσουμε αυτή την περιοδιάβασή μας στα λογοτεχνικά έργα που γεννήθηκαν απ' την εθνική τραγωδία του 1922, δεν πρέπει να παραλείψουμε να μην μονεύσουμε πως κι η λαϊκή μούσα θρήνησε γι' αυτή. Πράγμα που σημαίνει ότι δονήθηκαν οι βαθιά κρυμμένες στην ψυχή του λαού μας χορδές ευαισθησίας του.

«Εσείς βουνά της Αγκυρας και της Μικράς Ασίας ποτέ σας μην ανθίσετε, ποτέ μη λουλουδίστε για το κοινό που πάθαμε στις δεκατρείς τ' Αυγούστου. Γύμισαν τα βουνά κοριμά κι οι κάμποι παλικάρια. Κι ένα παιδί απ' τον τόπο μας άλλων παιδιώντες λέει: Αν σας ωτήσει η μάνα μου κι ο δόλιος μου πατέρας πέστε τους πως παντρεύτηκα εδώ μες στην Τουρκία. Πήρα την πλάκα πεθερά, τη μαύρη γη γυναίκα».

Παραδί ταύτα, όσοι σώθηκαν απ' τη συμφορά ήρθαν και ρίζωσαν στην Ελλάδα και μέσα σε δέκα χρόνια έγινε το «ελληνικό θαύμα». Ενάμισι εκατομμύριο συφριασμένοι άνθρωποι ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινωνία κι έδωσαν νέα δυναμική στο ελληνικό κράτος. Ο νέος λαός που δημιουργήθηκε, έπειτα από λίγο, το 1940, έδωσε άλλο ένα δείγμα της ιστορικής του γραφής αποκρούοντας νικηφόρα το φασισμό.

Οι πρόσφυγες της πρώτης γενιάς φυσικά και δεν ξέχασαν. Ο Γ. Αθάνας, που σαν πολεμικός ανταποκριτής έζησε από κοντά τη μικρασιατική εκτροπεία και καταστροφή, σαν ευαίσθητος ποιητής εκφράζει θαυμάσια τα συναισθήματά τους.

«Οσο κι αν άνοιξα σ' αυτή τη γη χωράφι καρπερό

και δέντρα φύτεψα κι ανθούς έσπειρα
ωραίους στο χώμα,
ακόμα όσο κι αν έχτισα καινούργιο σπίτι τυχερό,

ξένος από μακριά ήρθα εδώ και ξένος
μένων ακόμα»

(Ρεμβασμοί προσφύγων)

Ενας άλλος λογοτέχνης, ο Αϊβαλιώτης Αθ. Γκράβαλης, λίγα χρόνια μετά το ξεριζωμό αναθίβανε κι αυτός.

«Ηρθε κι ο Τούρκος. Τον καλωσορίσανε οι ανθρώποι που δεν θελήσανε να φύγουν κι αντός τους κλώτσησε όπως πάντα. Είπαν πως θα μας σφάξουν απόψε. Και μας έσφαξαν σ' αλήθεια πλια. Γλέντησε επάνω στα κοριμά μας κι απάνω στην ψυχή μας το χτήνος, που χρόνια έθρεψε για μας τον κακό τον πόθο. Τώρα είμαστε ανθρώποι χωρίς πατρίδα. Μαζευόμαστε τα βράδυα γύρω σε μια φωτιά χωρίς γνωνά και μοιρολογούμε τα περασμένα και τα πεθαμένα. Τη μέρα ανακατεύμαστε με τον κόσμο και κάνουμε κι εμείς όπως κάνει αυτός. Μα μέσα μας πονάμε...»

(«Σπασμένες κολόνες», 1930)

Τώρα πια οι απόγονοι των προσφύγων έχουν ρίζωσει για καλά στα νέα χώματα. Ομως όταν κι αυτοί πιάνουν την πένα να γράψουν για τη θύελλα που οικείεται στους δύο λαούς μας:

«Λοιπόν, λέμε στην ανατολική πλευρά του Αιγαίου - αν ζητάτε να σβήσουμε την ιστορία μας, το Συναξάρι και το Μαρτυρολόγιο μας - αυτό δεν το μπορούμε. Ομως ξέρουμε να κάνουμε κάτι άλλο τίμιο κι αβαύ: Μπορούμε να μην μνησικά-

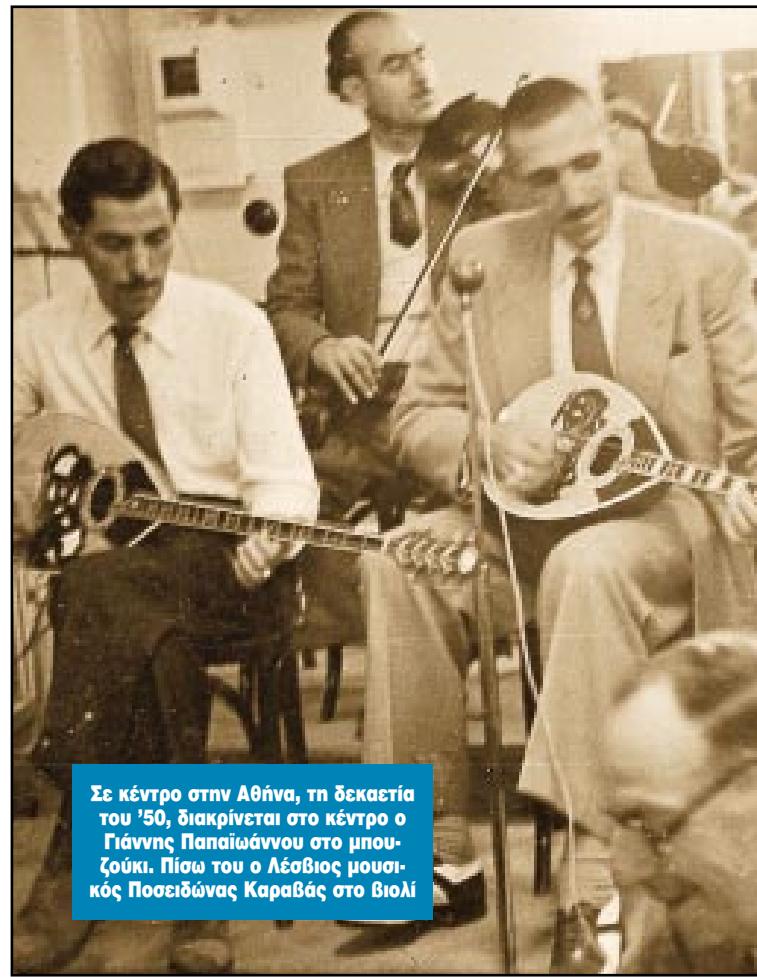

Το μικρασιάτικο «λαϊκό γλέντι» στη Λέσβο.
Διακρίνονται οι Παλιοχωριανοί μουσικοί,
Παντελής Σκυβαλάκης-ακορντεόν, Μανώλης
Παντελέλης-βιολί, Γιώργος Γανώσης-
σαντούρι, Βαγγέλης Παντελέλης-ντραμς
(*«τζαζ»*), Ποσειδώνας Καραβάς-βιολί,
Παναγιώτης Παντελέλης ή «Ασπαρκά»
(αδελφός του Μανώλη) - τρομπόνι

**Οι μουσικές πρακτικές
των προσφύγων μετά
τα μέσα του 19ου αιώνα**

Από τα λαϊκά της Σμύρνης στα ρεμπέτικα του Πειραιά

Σε κέντρο στην Αθήνα, τη δεκαετία του '50, διακρίνεται στο κέντρο ο Γιάννης Παπαϊωάννου στο μπουζούκι. Πίσω του ο Λέσβιος μουσικός Ποσειδώνας Καραβάς στο βιολί

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Διδάκτορα Τμήματος Κοινωνικής
Ανθρωπολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Η συγκεκριμένη παρουσίαση επικεντρώνεται σε μια κριτική - ερμηνευτική προσέγγιση των μουσικών πρακτικών που συγχροτήθηκαν πρώτα στα σπίτια των χριστιανικών κοινοτήτων της Μ. Ασίας (αλλά και της Κωνσταντινούπολης και της Αν. Θράκης), αλλά επηρέασαν με διάφορους τρόπους και σε πολλάπλα επίπεδα (και) τα μουσικά δρώμενα της σύγχρονης ελληνικής επικράτειας. Με αυτή την έννοια, δεν στοχεύει στη συστηματική καταγραφή και ανάλυση των «μικρασιατικών σκοπών και τραγουδών», καθώς και των μετεξελιγμένων εκδοχών (ή παραδιλαγών) που καθιερώθηκαν (αργότερα) ως «ρεμπέτικα», ή «παραδοσιακά», από τη σκοπιά της μουσικολογίας, αλλά σε μια διαπραγμάτευση των όρων και των ιστορικών συγκυριών που ενέπνευσαν και επέβαλαν ορισμένες μουσικές φόρμες σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια.

Για το σκοπό αυτό, είναι κατ' αρχήν αναγκαία μια συνοπτική ιστορική αναδρομή, που θα διευκολύνει τον προσανατολι-

σμό της παρουσίασης: οι ακτές της Μ. Ασίας, αλλά και η Θράκη, το Βυζάντιο, τα νησά του Αιγαίου, καθώς και οι διάφορες περιοχές της Μαύρης Θάλασσας, αποτελούσαν το πεδίο επέκτασης των οικισμών και των εμπορικών συναλλαγών Ιώνων και Αιολέων, κατά τη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας π.Χ. Σε πολλές (παράκτιες κυρίως) περιοχές, ιδρύθηκαν αποικίες, που διατήρησαν συστηματικές σχέσεις με τον ελλαδικό χώρο, οι οποίες συνεχίστηκαν σε όλη την κλασική περίοδο, στους ελληνιστικούς χρόνους, καθώς και κατά τη ρωμαϊκή, βυζαντινή και οθωμανική κυριαρχία.

Βέβαια μετά τον 7ο αιώνα μ.Χ., και ιδίως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204 μ.Χ.), ξεκίνησε μια παραγμένη περίοδος, η οποία χαρακτηρίστηκε από συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις, εναλλαγές κυριερητών και κυριών σεντόντων πειρατική δραστηριότητα σε όλο το Αιγαίο. Η περίοδος αυτή διήρκεσε ουσιαστικά - με διάφορα φωτεινά διαλείμματα - μέχρι το 18ο αιώνα, οπότε σημειώθηκαν σημαντικές μεταβολές: οι Ενετοί εκτοπίστηκαν οι Αγγλοί και οι Γάλλοι, που προώθησαν τις εμπορικές συναλλαγές, συγκροτώντας

και υποστηρίζοντας μεσογειακά, αλλά και υπερπόντια δίκτυα. Αυτά τα δίκτυα διακινούσαν κυρίως την «κλασική μεσογειακή τριάδα», της ελιάς (και φυσικά του ελαιόλαδου), του σίτου και του οίνου, σε μια πολιτική συγκυρία που ευνοούσε τη διακίνηση ευρέος φάρματος προϊόντων, αφού οι πόλεμοι οι εμπορικός ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών κρατών επέβαλαν την αναζήτηση νέων αγορών.

Στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καταργήθηκαν (αρχικά άστυπα) οι περιορισμοί που ελέγχαν τον όγκο των εισαγωγών και εξαγωγών, τις τιμές και το κέφος, υπό το κράτος της αυξημένης ζήτησης και των πολιτικών παρεμβάσεων των «δυτικών δυνάμεων» και της Ρωσίας, ενώ το εμπόριο ευνοήθηκε από την αύξηση του πλήθωρισμού στις αρχές του 17ου αιώνα, που συνέβαλε στην αύξηση θευτοποίησης κεφαλαίων. Οι χριστιανοί οιθωμανοί υπήκοοι προσαρμοστήκαν ευκολότερα από τους μουσουλμάνους σ' αυτό το πλαίσιο της «ελεύθερης αγοράς» που προσδιορίζοταν από τις αρχές ενός «πρώιμου» καπιταλισμού, πιθανών επειδή είχαν ισχυρότερα κίνητρα για να αποκτήσουν οικονομική ισχύ που αντισταθμίζε την υποβαθμισμένη πολιτική τους επιρροή, η επειδή ήταν περισσότερο

θετικά προδιατεθειμένοι προς τους «ομόθρησκους Ευρωπαίους», ενώ ορισμένοι είχαν καταστεί και κοινωνίες των φιλελεύθερων ιδεολογικών θευμάτων και ιδεών που κυριαρχούν στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα.

Εποι, από τις αρχές του 19ου αιώνα έχει παγιωθεί μια διαστρωματωμένη κοινωνία, η οποία συμπεριλαμβάνει ποικίλες βαθμίδες: η πρώτη απαρτίζεται από τους ανώτερους και ανώτατους κρατικούς αξιωματούχους, τους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων γης, τους αντίστοιχους χριστιανούς «τσιφλικάδες», καθώς και τους τραπεζίτες, μεγαλοβιοτέχνες και βιομηχάνους, μεγαλεμπορούς, καραβοκύρηδες και εφοπλιστές, οι οποίοι ήταν στην πλειονότητα τους χριστιανοί, η δεύτερη από τους «νοικοκυρήδες», χριστιανούς και μουσουλμάνους, που κατέχουν μικρές ή μεσαίες εκτάσεις γης, ή ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα, όπως μπακάληδες, μανάβηδες, κρεοπώλες, κ.ά., ενώ η τρίτη ενσωματώνει τους χειρωνακτες εργάτες και τους κατώτερους υπάλληλους. Οι διαστρωματώσεις αυτές συγκροτούνται τόσο στους μεγάλους αστικούς χώρους, όσο και στα περιφερειακά αγροτικά κέντρα, όπου εξάλλου παρατηρείται έντονη αστικοποίηση, κατά το

πρότυπο των μεγάλων κέντρων.

Σ' αυτό το πλαίσιο, οι «Ρωμιοί», που έχουν ενσωματώσει τα πολιτισμικά πρότυπα των Ιώνων και Αιολέων, αλλά και του Βυζαντίου, αποτελούν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα των χριστιανών, ενώ διατηρούν (και) σημαντική παρουσία στις δύο πρώτες κοινωνικές βαθμίδες. Οι μουσικές πρακτικές που συνδέονται με τους «Ρωμιούς», μετά τουλάχιστον τα μέσα του 19ου αιώνα, παραπέμπουν σε γενικές γραμμές στη συνακόλουθη τυποποίηση, που συναρτάται με αντίστοιχα μουσικά ιδιώματα:

Α) Πρακτικές που συνδέονται τα έθιμα του «κύκλου του χρόνου», ή του «κύκλου της ζωής», καθώς και με τις άλλες καθημερινές δραστηριότητες. Το μουσικό ιδίωμα που προσιδιάζει σ' αυτές τις πρακτικές συγχροτούν κυρίως ομαδικά ή απομικά φωνητικά τραγούδια, χωρίς τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Ορισμένα από αυτά τα τραγούδια παραπέμπουν σε επικοινωνιακά δίκτυα που καλύπτουν περιοχές του Αιγαίου, αλλά και του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, όπως για παράδειγμα το γνωστό «Καταλόγι», ή «Μοιρολόγι» της Παναγιάς, το οποίο, όπως αναφέρει ο Α. Παπαστύλιανός «το πρωτοβρύσκουμε σε χειρούργαρα από το 14ο αιώνα» ή το τραγούδι του «Αϊ - Γιώργη», Κάλαντα Χριστου-

πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο κινούνται χριστιανοί και μουσουλμάνοι, που όμως προέρχονται κυρίως από τη μεσαία, ή την κατώτερη κοινωνική βαθμίδα.

Η Μικρασιατική Καταστροφή που αποτέφρωσε στις στάχτες της Σμύρνης την πολυτολιτισμική μικρασιατική κοινωνία, οδήγησε στην αναδιάρθρωση των μουσικών πρακτικών και ιδιωμάτων, στο πλαίσιο μιας νέας και συνήθως σκληρής κοινωνικής πραγματικότητας που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Τα τραγούδια που εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία μουσικών πρακτικών που αναφέρθηκε παραπάνω, επέζησαν κυρίως στο πλαίσιο προσφυγικών ομάδων που εγκαταστάθηκαν σε αγροτικές περιοχές της περιφέρειας, μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες ορισμένα από αυτά γνωρίζουν μια «αναβίωση» ως «παραδοσιακά», μέσω μουσικών εκδόσεων στις οποίες συμμετέχουν νέοι ή παλιοί εκτελεστές. Οι μουσικές πρακτικές που συνδέθηκαν με τις ανώτερες κοινωνικές βαθμίδες ενδωματώθηκαν στα αντίστοιχα μουσικά (και ευρύτερα καλλιτεχνικά) δρώμενα των μεγάλων αστικών κέντρων (και κυρίως της Αθήνας): ορισμένοι από τους μουσικούς που επιβίωσαν εντάχθηκαν σε οργήστρες που έπαιξαν το αντίστοιχο ρεπερτόριο στην Ελλάδα, ή στο εξωτερικό. Αντίθετα, η τρίτη κατηγορία μουσικών πρακτικών, που συνδέονται με το «λαϊκό γλέντι», ασκήσε σημαντική επίδραση στα ελληνικά μουσικά δρώμενα.

Αλλάσσεται η επιρροή τους στη διαμόρφωση ορισμένων μουσικών πρακτικών που συγκροτήθηκαν στη σύγχρονη ελληνική επικράτεια, είχε ξεκινήσει πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή: ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συγκρότηση των μουσικών δρώμενων σε ορισμένα νησιά του Αν. Αιγαίου που βρίσκονται κοντά στις μικρασιατικές ακτές, όπως η Σάμος, η Χίος και η Λέσβος, όπου οι «μικρασιατικές» επιρροές που ξεκίνησαν από τα μέσα του 19ου αιώνα είναι προφανείς ακόμη και σήμερα, ενώ έχουν καταγραφεί και στο πλαίσιο διαφόρων ερευνητικών προσπαθειών και εκδόσεων. Πιο αφανής είναι η επιρροή των συγκεντριμένων μουσικών πρακτικών, σε διάφορες άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα

το Ηράκλειο της Κρήτης, όπου από τις αρχές του αιώνα έγιναν γνωστά τα «σαντούριστιολά», όπως επικράτησε να αποκαλούνται οι «κομπανίες» που έπαιξαν τη μουσική που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του μικρασιατικού «λαϊκού γλεντιού».

Βέβαια, πολύ πιο γνωστή (και ίσως και σημαντική), είναι η επίδραση που άσκησαν στα ελληνικά μουσικά δρώμενα διάφοροι μουσικοί και συνθέτες με εξαιρετική μουσική παιδεία, που συγκεντρώθηκαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή: οι Παναγιώτης Τούντας, Βαγγέλης Παπάζογλου, Απόστολος Χατζηχρήστος κ.ά., υλοποίησαν τη - μερική έστω - αναβίωση του «μικρασιατικού» λαϊκού τραγουδιού στον ελλαδικό χώρο, ενώ παράλληλα βοήθησαν στην ανάδειξη μιας σειράς εξαιρετικών ερμηνευτών, όπως για παράδειγμα της Ρόζας Εσκενάζου. Ουσιαστικά όμως, τη μεγαλύτερη επίρροια στα ελληνικά μουσικά δρώμενα άσκησαν (και ασκούν) τα «φεμπέτικα», οι σκοποί και τα τραγούδια που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο των «φτωχών» αστικών περιοχών που κατοικήθηκαν (κυρίως) από πρόσφυγες, όπως για παράδειγμα η Δραπετσώνα (ή «Κρεμψυδαρού»), το Περιστέρι και άλλες περιοχές του Αττικού

Λεκανοπεδίου.

Παρότι το συγκεκριμένο μουσικό ιδίωμα συγκροτήθηκε κατ' αρχήν ως «μουσική του περιθώριου», που εξέφραζε κυρίως τους «καπηλούς» και τα «μερόπακια» των «κουτσαβάκηδων», των τροφίμων των φυλακών και των χασιστοτών, απέκτησε πολύ γρήγορα ευρύτερη λαϊκή βάση, κατ' αρχήν μετά τις (πρώτες) ηχογραφήσεις που ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1930, κυρίως όμως μετά τη μετεξέλιξη του σε «λαϊκό τραγούδι» προς το τέλος της δεκαετίας του 1940 και τη δεκαετία του 1950, όταν οι μεγάλοι συνθέτες και μουσικοί όπως ο Τσιτσάνης και ο Παπαϊωάννου επέβαλλαν τα «λαϊκά» σε ένα ευρύ κοινό.

Οι επιρροές της μουσικής που κυριαρχούσε στα «μικρασιατικά λαϊκά γλέντια», είναι εμφανής στις ποώτες ηχογραφήσεις «φεμπέτικων», στις αρχές της δεκαετίας του 1930, παρά τις (σχετικά) απλές μελωδικές φόρμες και τη χοήση του μπουζουκιού, που προσδίδει ένα νέο, ιδιαίτερο «χρώμα», αφού δεν συμπεριλαμβάνονται στα δύο γανά που χρησιμοποιούσαν οι «μικρασιατικές κομπανίες». Βέβαια οι θεματικές που πραγματεύονται οι στίχοι των «φεμπέτικων» παραπέμπουν μάλλον σε μια ειδική κοινωνική κατηγορία που συγκροτήθηκε στο «περιθώριο» της μικρασιατικής κοινωνίας, η οποία αποτελείται από ήρωες που απεκδύνονται το μανδύα της συμβατικής συμπεριφοράς, όπως «κοντραμπατζήδες», «ληστές», «νταΐδες» και «παλικάρια», παρά στο σύνολο των κοινωνικών προσδιορισμών της «λαϊκής μικρασιατικής» μουσικής.

Παρότι όλα αυτά, η φεμπέτικη θεματολογία αγαπήθηκε ιδιαίτερα από την πλειονότητα των Ελλήνων, αφού μπορούμε να πούμε - παραφράζοντας τον Σ. Δαμιανάκο - ότι εξέφραζε συμβολικά το πνεύμα της «ανταρσίας που ενυπάρχει στο λαϊκό πολιτισμό», ιδιαίτερα στην ιστορική περίοδο του Μεσοπολέμου που χαρακτηρίζοταν από έντονες κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες οξύνθηκαν στη διάοικη της γερμανικής κατοχής και αποκορυφώθηκαν με τον τραγικό εμφύλιο και το μεταναστευτικό φεύγοντα προς το εξωτερικό, στις δεκαετίες του 1950 και 1960.

Μετά τη δεκαετία του 1950, τα «φεμπέτικα» και τα (μεταγενέστερα) «λαϊκά» απέκτησαν ένα πολύ ευρύ κοινό, που βαθμιαία διευρύνθηκε τόσο, ώστε να συμπεριλαμβάνει όλες τις κοινωνικές κατηγορίες, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1960. Παράλληλα ολοκληρώθηκε μια σειρά μετασχηματισμών που αφορούν το μουσικό ύφος, αλλά και το περιεχόμενο των στίχων των «λαϊκών» τραγουδιών, αρχικά μετά την εισαγωγή «δυτικών» αρμονιών από τον Τσιτσάνη κ.ά., κυρίως όμως μετά την «εισβολή» των παραλλαγών ινδικών σκοπών και τραγουδιών, που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950 και συνεχίστηκε στην έως την 1960.

Σήμερα η «λαϊκή κουλτούρα» έχει ουσιαστικά εκλείψει, αφού διαμεσολαβείται και χειραγωγείται από ένα πλέγμα συμφερόντων που συγκροτούν εταιρείες παραγωγής, υπερεσάριοι και «μάνατζερ», που πρωθυπουργούν κατά βούληση τα μουσικά «κλαμπ». Ομως η «φεμπέτικη κουλτούρα» αναβιώνει σποραδικά μέσα από τις προσπάθειες σύγχρονων νοσταλγών: η (τεκμηριωμένη) σύνδεση της με τις πρακτικές που συγκροτήθηκαν στις κοιτίδες του μικρασιατικού «λαϊκού γλεντιού», αποτελεί ένα έργο που «προκαλεί» για την ολοκλήρωσή του, αφού αποτελεί κομμάτι της συγχρονικής ελληνικής ιστορίας.

Τα φεμπέτικα αγαπήθηκαν πολύ από τους Έλληνες

Διανομή τροφίμων στους πρόσφυγες

Η τρίτη γενιά των προσφύγων του '22 ταυτίστηκε με τη γενιά της μεταπολίτευσης

Του ΒΛΑΣΗ ΑΓΤΖΙΔΗ
συγγραφέα - ιστορικού

Oτελευταίος Σεπτέμβριος του 20ού αιώνα βρίσκει το μικρασιατικό Ελληνισμό που προέρχεται από τη δυτική Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Καππαδοκία, καθώς και την Ανατολική Θράκη, σε μια εξαιρετικά κρίσιμη καμπή της ιστορίας του. Το βασανιστικότερο των ερωτημάτων σχετίζεται με τη δυνατότητα διατήρησής του ως διακριτής ομάδας του ελλαδικού χώρου, όπως επίσης και των μορφών που μπορεί να έχει αυτή η επιβίωση.

Η απάντηση στην ερώτηση αυτή θα δοθεί κυρίως από την τρίτη γενιά των προσφύγων του '22 ή την τρίτη προσφυγική γενιά, όπως συνήθως αποκαλείται. Φυσικά, η χρήση του όρου «πρόσφυγας» στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν παραπέμπει ουδέδως σε παρούσα κατάσταση. Χρησιμοποιείται περισσότερο σημειολογικά, εφόσον είναι παραδεκτό ότι η Ελλάδα μετά το '22 μετατράπηκε, με τον πλέον δραματικό τρόπο, σε πραγματικό έθνος-κράτος των Ελλήνων. Εστω και αν, αντί να συμπεριληφθούν στο εθνικό κράτος οι περιοχές των Μικρασιατών, οι επιβιώσαντες Ελλήνες του μικρασιατικού χώρου κατέφυγαν ως πρόσφυγες στο εναπομείναν ελεύθερο έδαφος, στο Νότο της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Η τρίτη γενιά των προσφύγων του '22 είναι η γενιά της «καμπής», η οποία ταυτίζεται, λίγο ή πολύ, με τη γενιά της μεταπολίτευσης. Γνωρίσει τα νέα ιδεολογικά θεμάτα και συμμετείχε στα κοινωνικά κινήματα. Ενσωματωμένη πλήρως στο ελλαδικό περιβάλλον, πρόδλαβε να γνωρίσει τους πρόσφυγες-παππούδες και γιαγιάδες της πρώτης γενιάς, οι οποίοι μέχρι το τέλος της ζωής τους θεωρούσαν ότι η αληθινή τους πατριόδα βρισκόταν στην άλλη πλευρά του Αιγαίου και είχαν να διηγηθούν πλήθος ιστοριών από το Ολοκαύτωμα που προκάλεσε ο τουρκικός εθνικισμός, από την εγκατάλειψή τους από το ομοεθνές κράτος και από το φατούσμό που συνάντησαν στον ελλαδικό χώρο από τους γηγενείς. Στην εποχή που μεγάλωσε η τρίτη γενιά, είχε αποσυνδεθεί πλέον πλήρως η ιδιότητα του περιθωριοποιημένου από την καταγωγή από τις πατρίδες της Ανατολής. Η δεύτερη γενιά ήταν ήδη αποδεκτή από την ελλαδική κοινωνία και η κοινωνική της άνοδος εξασφάλισε στην τρίτη γενιά παρόμοιες συνθήκες με αυτές των γηγενών.

Η έκφραση της τρίτης γενιάς δεν είναι ενιαία. Οι περιοχές προέλευσης, οι τόποι εγκατάστασης, ο βαθύς αφομοίωσης, η συνειδητοποίηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών και ιστορικών στοιχείων, η συνασθηματική σχέση με τη Μικρά Ασία, διαμορφώνουν ποικιλία εκφράσεων και μορφών. Παρ' ότι δεν υπάρχουν πολλές ερευνητικές εργασίες, οι οποίες να επιχειρούν την αποτύπωση της τρίτης γενιάς των προσφύγων του '22, εν τούτοις οι σύγχρονες τάσεις, καθώς και η επανεμφάνιση μιας νέας εθνοτοπικής μικρασιατικής ταυτότητας, είναι πλέον ορατές.

Η βάση της μικρασιατικής ταυτότητας μεταφέρθηκε από τις προηγούμενες γενιές. Ομως, η συλλογική ταυτότητα δεν διαμορφώθηκε μόνο εξαιτίας των κοινών εμπειριών κατά την τραγική περίοδο πριν και μετά το '22. Παράγοντες νέοι -όπως η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων ως απόρροια της εισβολής και κατοχής στην Κύπρο, η αυξανόμενη επιθετικότητα της ιθύνουσας τουρκικής τάξης,

Τι προέκυψε από τάξη» πραγμάτων

αλλά και ο αναθεωρητισμός που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή ευνόησαν την ανάπτυξη της ιδιαίτερης αυτής ταυτότητας.

Ο παραδοσιακός φιλοτουρκισμός του ελλαδικού κατεστημένου, που εδραιώθηκε μετά την ήττα του '22, άρχισε να υποχωρεί μετά το 1974. Παράλληλα, οι μνήμες του Μικρασιατικού Ολοκαυτωμάτος που πρόσεμειναν ζώσες στους επιζήσαντες, μαζί με την πρόσφρατη εμπειρία που απέκτησε η τρίτη γενιά από τα αριστερά και «εθνικοαπελευθερωτικά» κινήματα της μεταπολίτευσης, δημιούργησαν την κρίσιμη μάχα για την εμφάνιση νέων προσεγγίσεων επί της μικρασιατικής εμπειρίας. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι προσεγγίσεις αυτές λειτουργούν ως ενδοεθνική κριτική και άλλους τύπους θεώρηση για το πραγματικό ειδικό βάρος του μικρασιατικού Ελληνισμού και τη φύση των γεγονότων στο μικρασιατικό χώρο. Το βασικό αίτημα που προκύπτει είναι η ενσωμάτωση στην κοινή ελληνική παράδοση της μικρασιατικής παραμέτρου.

Η τρίτη γενιά βιώνει το όρλο της ως κλειδί για την επιβίωση του μικρασιατικού Ελληνισμού και την καταγραφή του ως ιδιαίτερης ομάδας των Ελλήνων, ιστότιμα με τις υπόλοιπες τοπικές ομάδες που

διατηρούν γεωγραφικό χώρο αναφοράς στα όρια του σύγχρονου κράτους. Η ανάγνωση των ιστοριών γεγονότων γίνεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο που λαμβάνει υπόψη τις σύγχρονες πορεγγίσεις. Μένει έκπληκτη όταν ανακαλύπτει τις παραδοσιακές ελλαδικές τοποθετήσεις, που υποβαθμίζουν το μικρασιατικό Ελληνισμό. Τις τοποθετήσεις αυτές τις αντιμετωπίζει πλέον ως φατούσικές αντιμικρασιατικές εκδηλώσεις.

Οι ιστορικές προϋποθέσεις

Το μικρασιατικό δράμα υπήρξε ο επίλογος της επώδυνης διαδικασίας αντικατάστασης της πολυεθνικής μουσουλμανικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από εθνικά κράτη. Ο γεωγραφικός χώρος της τελικής σύγχρονης -στην εποχή των εθνικών κρατών- υπήρξε τα δυτικά και βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας, καθώς και η Ανατολική Θράκη με την Κωνσταντινούπολη. Στις περιοχές αυτές υπήρχε ένας ολόκληρος ελληνικός κόσμος, ο οποίος είχε συμβάλει καθοριστικά στη δημιουργία του κράτους της Ελλάδας. Στις περιοχές αυτές κατοικούσε επιπλέον και η αστική τάξη των Ελλήνων, παρουσία της οποίας στα όρια του νέου κράτους

ήταν αναγκαία, για να μπορέσουν να εκπληρωθούν οι θεωρητικοί, τουλάχιστον, όροι υπαρξής έθνους-κράτους. Η Συνθήκη των Σεβρών επέτρεψε στους κατοίκους του ενός έκτου του παλιού οιθωμανικού εδάφους να αποφασίσουν για τη μοίρα τους, ένωση με την Ελλάδα ή όχι, παρότι το συνολικό ποσοστό των Ελλήνων σε όλη την οιθωμανική επικράτεια ήταν αρκετά μεγαλύτερο. Τελικά, ίμως, η κυριότερη στρατοκρατική τάξη των Νεοτούρκων-των Τούρκων εθνικιστών δηλαδή- κατάφερε να νικήσει τον ελληνικό στρατό και το τοπικό ελληνικό αντάρτικο κίνημα, να ολοκληρώσει τη γενοκτονία του ντόπιου ελληνικού πληθυσμού που είχε προαποφασίσει από το 1908, να ελέγξει το μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας και να επιχειρήσει τη μετατροπή των μουσουλμάνων πιστών σε εθνικά Τούρκους υπήρχοντας.

Αυτό που σήμερα φαντάζει ακατανόητο, είναι η τότε ελλαδική στάση και η συμπεριφορά του συνόλου του -τότε εννοείτε- πολιτικού κόσμου.

Κανείς δεν έχει δώσει μέχρι σήμερα μια πειστική εξήγηση γιατί ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο μόνος που εξέφραζε την τάση για εθνική ολοκλήρωση, έκανε εκλογές εν μέσω πολέμου. Φαντάζει εφιαλτι-

τη «Νέα του '22

κή η εκδοχή ότι ήταν εύσχημος τρόπος αποχώρησης. Μια εκδοχή όμως που μοιάζει πιθανή, εφόσον ο ίδιος υπονόμευσε στη συνέχεια τις προσπάθειες της Μικρασιατικής Αμυνας και λίγο αργότερα παρέδωσε, δίχως καμιά αντίσταση, την Ανατολική Θράκη στους Κεμαλικούς. Ο ίδιος, εξάλλου, απελύσεις τους πρόσφυγες με το ιδιόνυμο, την ίδια στιγμή που σκέφτηκε να προτείνει τον Κεμάλ Ατατούρκ για Νόμιμελ Ειρήνης. Απαγόρευσε, επιπλέον, στους πρόσφυγες από το Μικρασιατικό Πόντο που είχαν εγκλωβιστεί στη Σοβιετική Ενωση να έρθουν στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να πέσουν οι περισσότεροι θύματα της σταλινικής τρομοκρατίας που ξεκίνησε λίγο αργότερα.

Κανείς δεν έχει δώσει απάντηση για το αντικρασιατικό μένος που διέκουνε το Λαϊκό Κόμιτα, για την απίστευτη ηλιθότητας διαχείριση της πολεμικής αναμέτρησης και, πάνω απ' όλα, για τη συνειδητή εγκατάλειψη των Ελλήνων της Μικράς Ασίας στο έλεος των κεμαλικών νικητών. Είναι τραγικό το γεγονός ότι για τη σφαγή του ελληνικού πληθυσμού της Σμύρνης, το Μαύρο Σεπτέμβριο του '22, ευθύνονται το Λαϊκό Κόμιτα και η βασιλική παράταξη.

Κανείς δεν ερμήνευσε μέχρι σήμερα

την απόλυτη αντίθεση των τότε κομμάτων εξουσίας, βενιζελικών και βασιλικών, απέναντι στις οργανώσεις του μικρασιατικού Ελληνισμού, τη Μικρασιατική Αμυνα στη Δυτική Μικρά Ασία και την Εθνοσυνέλευση του Πόντου στη Βόρεια.

Κανείς, επιτης, δεν έχει εξηγήσει επαρκώς γιατί το ελλαδικό κομμουνιστικό κίνημα υποστήριξε τους Κεμαλικούς κατά των Ελλήνων -αποκύρωτος δύο προσώπων από τα «Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ», την ύπαρξη ελληνικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία- με αποτέλεσμα ο ίδιος ο Αβραάμ Μπεναρόγια, ένας από τους ιδρυτές του ΣΕΚΕ, να υποστηρίζει στη βιογραφία του ότι η μικρασιατική κρίση έλαβε τέλος γιατί οι στρατιώτες στο μετώπο έκαναν «απεργία πολέμου».

Η συνενοχή όλων στο έγκλημα επιβεβιώνεται από τη στάση που ακολουθήθηκε μετά το πέρας της μεγάλης ανθρωποσφαγής. Απόκρυψη και σιωπή, ώστε να επιτευχθεί η λήθη. Οι Μικρασιάτες έπρεπε να μεταφραστούν σε νοτιοβαλκανικούς Ελλαδίτες! Το μοναδικό πεδίο στο οποίο υπήρξε άτυπη ομόφωνη συμφωνία όλων των τάσεων του πολιτικού φάσματος, από την Ακρα Δεξιά ως την Ακρα Αριστερά, ήταν τα θέματα που άπτονταν των συμφερόντων του μικρασιατικού Ελληνισμού,

όπως: η απόκρυψη της γενοκτονίας που υπέστη και των εκατοντάδων χιλιάδων θυμάτων του, οι πολεμικές αποζημιώσεις προς την Τουρκία με την παραχώρηση των περιουσιών των Μικρασιατών, η κλοπή εκ μέρους του ελληνικού κράτους της Ανταλλάξιμης Περιουσίας, η οποία θα έπρεπε να μοιραστεί στους πρόσφυγες κ.ά. Η περιφρόνηση -με πολλούς τρόπους- και η συνειδητή παραγγόριση των ιστορικών τραυμάτων των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ήταν η κυριαρχηση στάση. Όλα αυτά για εκείνη την περιόδο σήμαιναν κάτι το πολύ απλό: ότι τότε, το ενιαίο και ομόθυμο του ελληνικού έθνους ήταν ένας μύθος. Οι διωγμένοι Μικρασιάτες, οικονομικά και κοινωνικά εξαθλιωμένοι, ήταν δεύτερης κατηγορίας Ελληνες.

Εκκρεμόπιες και απαιτήσεις

Για την τρίτη γενιά, η μικρασιατική πραγματία αποτελεί μια ίδρυμα, για την οποία δεν έχει επέλθει καμιά κάθαρση. Οσο και αν ακούγεται παραδίδεινο, ο φάκελος της μικρασιατικής πραγματίας δεν έχει ακόμα ανοίξει. Η απόλυτη συνενοχή δημιουργήσε την ψευδαίσθηση του τέλους του δράματος. Ομως, στην Ιστορία εκκρεμόπιες δεν επιτρέπονται. Η αναγνώριση του Μικρασιατικού Ολοκαυτώματος απολετεί αίτημα προς το ελληνικό κράτος κατ' αρχάς, την Τουρκία στη συνέχεια και τον υπόλοιπο κόσμο μετά. Παράλληλα, οι Μικρασιάτες ζητούν την έκφραση συγγνώμης απ' όσα κόμιμα θεωρούν ότι αποτελούν συνέχεια των κομμάτων της δεκαετίας του '20. Οσοι θεωρούν τον εαυτό τους απόγονο του Λαϊκού Κόμματος και των βασιλικών ή απόγονο του βενιζελισμού, ή απόγονο του ελλαδικού κομμουνισμού, θα έπρεπε να αναγνωρίσουν τα λάθη των πολιτικών τους προγόνων και να ξητήσουν τη συγχώρεση από τους επιγόνους των θυμάτων της μεγάλης ανθρωποσφαγής που προκαλεσαν με την πολιτική τους.

Στο πλαίσιο αυτής της συγγνώμης, θα έπρεπε να αποδοθούν στις μικρασιατικές οργανώσεις τα όχι ευκαταφρόνητα υπόλοιπα της Ανταλλάξιμης Περιουσίας, τα οποία μάλλον καλούνται να υπηρετήσουν τη μαρώη τρύπα του προϋπολογισμού. Για δεκάδες χρόνια, η τεράστια αυτή περιουσία, η οποία ανερχόταν μόλις στο ένα δεκάτο των περιουσιών που άφησαν οι Μικρασιάτες στις πατρίδες τους, υπήρξε πηγή πλούτους που ημετέρων και εξυπέρετησης των ρουσφετολογικών αναγκών του συστήματος. Η ορθολογική αξιοποίησή της από τους σύγχρονους Μικρασιάτες θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για τη μελέτη του Ελληνισμού της Ανατολής.

Εξάλλου, στόχος της τρίτης γενιάς είναι να θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη μιας μικρασιατικής ιστοριογραφίας, εφόσον αυτή που κυριαρχεί παραμένει βαθύτατα παλαιοελλαδική, όσον αφορά το σύνολο των αξιωμάτων της.

Παράλληλα με την καταγραφή της μικρασιατικής διάστασης στον ελλαδικό χώρο, βασικός στόχος παραμένει η επιστροφή στη γενέθλια γη. Η Ιερουσαλήμ

Για την τρίτη γενιά ο φάκελος

της πραγματίας δεν έχει ανοίξει ακόμη

της τρίτης γενιάς βρίσκεται στην άλλη πλευρά του Αιγαίου. Η επιστροφή αυτή σχετίζεται με μια προσωπική, εωτερική λειτουργία, που καθόλου δεν εξαρτάται από τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής. Μια επιστροφή που πρέπει να σεβαστεί το παρόν και να το συνθέσει μ' αυτή τη βαθύτατη, εσωτερική ανάγκη.

Είναι μια επικίνδυνη ισορροπία.

Από τη μια, προσπάθεια να αναγνωρίστει το Μικρασιατικό Ολοκαύτωμα και να καταγγελθούν οι προσπάθειες της τουρκικής εξουσίας να αποκρύψει την ελληνική προέλευση των αρχαίων και βυζαντινών μνημεών και από την άλλη, να προαχθούν οι καλές σχέσεις με το λαό που κατοικεί στα δικά μας χωριά και στα δικά μας σπίτια, αλλά έχει την ίδια μοίρα με μας. Οχι απλά γιατί είναι και αυτοί πρόσφυγες της ίδιας εποχής, διωγμένοι αντιστρόφως από τους δαίμονες του ίδιου πολέμου. Γιατί, ίσως, κοντέρα στην τρίτη πρόσφυγική γενιά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας να βρίσκεται η τρίτη πρόσφυγικη γενιά των ιουσουλμάνων Κρητικών, ή των βαλαάδων Μακεδόνων ή των τουρκόφωνων ή αλβανόφωνων της Βόρειας Ελλάδας, που η Συνθήκη της Λωζάννης τους έστειλε στα ελληνικά χωριά και πολιτείες της Μικράς Ασίας.

Επίλογος

Δεν είναι λίγοι που βλέπουν αρνητικά την αφύπνιση της τρίτης πρόσφυγικής γενιάς. Αρκετοί βιάστηκαν να τη συκοφαντήσουν με απίθανες κατηγορίες. Άλλοι, όπως οι «Ιταλοί» της Ομάδας Χαραλαμπίδη, βιάστηκαν να την καπηλευτούν. Ομως η αφύπνιση αυτή, βουβή και σταθερή, λειτουργεί λιτότερικά σε μια κοινωνία που έχει μάθει να ξεφεύγει από τα μεγάλα προβλήματα, να αγνοεί τις εκχρεμότητες και να φαντασώνται με κάθε λογής ιδεοληψία.

Η μελέτη της μικρασιατικής εμπειρίας σήμερα επιτρέπει την κατανόηση των εσωτερικών αντιφάσεων του Ελληνισμού, των μηχανισμών δημιουργίας των εθνικών κρατών στην περιοχή μας, καθώς και των γεωπολιτικών ισορροπιών, όπως αυτές προέκυψαν από τη «Νέα Τάξη Πραγμάτων του '22». Επιπλέον, σε μια εποχή που το ένθνος-κράτος υποχωρεί, οι Μικρασιάτες αναδεικνύονται σε ενοποίηση ουσία μιας Ελλάδας που ομογενοποιήθηκε όταν τα εξαθλιωμένα πρόσφυγικά πλήθη κατέκλυσαν το '22 κάθε γωνιά της ελεύθερης ελληνικής γης. Ισως, το καλύτερο αντίδοτο στον τοπικισμό που προβάλλει σήμερα να είναι η μικρασιατική ταυτότητα, η οποία διακρίνεται για τα υπεροπτικά χαρακτηριστικά της.

Πάντως, η μικρασιατική εμπειρία παραμένει επίκαιο. Τόσο γιατί η περιοχή μας, μετά τη σοβιετική κατάρρευση, μπήκε σε μια περίοδο παρατεταμένης κρίσης, με κύριο ξήτημα τη διαμόρφωση νέων εθνικών κρατών, όσο και γιατί μέχρι σήμερα Μικρασιάτες πρόσφυγες -στο πρόσωπο των Ποντίων προσφύγων από την πολύη Σοβιετική Ενωση- καταφτάνουν ικανές στη βαλκανική Ελλάδα.

αφιέρωμα •

Οι Τούρκοι πολίτες δεν ενδιαφέρονται για την ιστορία τους πριν από το 1923. Μερικοί μιλούν για καλούς και κακούς Ελλήνες

Του ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ ΓΕΝΤΣΕΛ

Εδίληνοναδή δημοσιογράφον, τρίτης γενιάς πρόσωψη στην Τουρκία από την Κρήτη, πρόεδρον του Παραρτήματος Σμύρνης της Ενωσης Σύγχρονων Τούρκων Δημοσιογράφων

Αν ζητήσεις από Τούρκους πολίτες την άποψή τους σχετικά με τους Ελληνες που εγκατέλειψαν την Τουρκία το χρονικό διάστημα 1922-1924, θα σου απαντήσουν πολὺ απλά «δεν με ενδιαφέρουν. Δεν ενδιαφέρομαι για τι συνέβη στην ιστορία πριν από την ίδρυση της δημοκρατίας μας».

Μία άλλη πολύ ενδιαφέρουσα άποψη που πλανάται στη σκέψη τους, ειδικά σ' αυτή των Τούρκων ή μάλλον των απογόνων των Τούρκων που ζούσαν με Ελλήνες πριν από το '22 και η ιστορική μνήμη αυτής της συμβίωσης έχει επιβιώσει, είναι τούτη: «Δεν είχαμε κανένα προβλήμα με τους Ελλήνες που ζούσαν στη Μικρά Ασία (1), λένε. Άλλα όταν ο ελληνικός στρατός ήρθε από την κεντρική Ελλάδα αυτοί επέλεξαν τον ελληνικό στρατό με στόχο την εξουσία στη χώρα μας. Αυτό δεν ήταν καλό για μας. Άλλα δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε ότι δεν ήταν όλοι οι γείτονές μας αυτής της ίδιας ιδέας. Μερικοί από αυτούς άρεσαν τον τρόπο που ζούσαν. Δεν ήθελαν να αλλάξουν το επίπεδο ζωής τους. Άλλα τώρα όλα αυτά πέρασαν. Ακόμα και αν θέλουμε να αλλάξουμε την κατάσταση δεν μπορούμε».

Οι Τούρκοι ωστε μπορούσε να πει καινές ότι μπορούν να διαχρίνουν τους Ελλήνες της Μικράς Ασίας σε δύο κατηγορίες. Η μία είναι αυτή των Ελλήνων που ζούσαν στη Μικρά Ασία. Η άλλη είναι αυτή των Ελλήνων που είναι διαφορετικοί από τους Τούρκους, αλλά και διαφορετικοί από τους ομόφυλους τους που ζούσαν εκεί. Η πρώτη ομάδα είναι περισσότερο απόδεκτή από τους Τούρκους γιατί είναι Ελλήνες που γνωρίζουν τον τρόπο ζωής των Τούρκων αλλά και γιατί θεωρούν τους εαυτούς τους ανθρώπους της Ανατολής. Μικροσάτες με κοινή με τους Τούρκους τουλάχιστον για κάποια χρόνια ιστορία. Η δεύτερη ομάδα δεν χαιρεῖ της εμπιστοσύνης των Τούρκων. Οι περισσότεροι από αυτούς θεωρούνται απόγονοι των μεγαλοϊδεατών, πράγμα που σημαίνει ότι έχουν στόχο την κατάληψη της χώρας μας, την επανίδουση του Βυζαντίου ως μιας ελληνικής αυτοκρατορίας.

Παρ' άλλα αυτά όπως ανέφερα πριν, η ιστορία για τους Τούρκους ξεκινά το 1923. Αυτή η αντιληψη σημειώνεται στη βασική κεμαλική αρχή που θεωρεί ότι πριν από τη δημοκρατία η Οθωμανική Αυτοκρατία ήταν απλά ένα θρησκευτικό σύστημα. Το σύστημα αυτό ξεπεράστηκε. Για να ξαναγίνουμε δυνατή χώρα πρέπει να αλλάξουμε τη θέση μας και να στραφούμε στη Δύση. Αυτός είναι κι λόγος του στραμμένου προς τη Δύση πάντα αγάλματος του Κεμάλ Ατατούρκ. Αυτή ήταν μια πολύ σημαντική στιγμή για την Τουρκία κι αυτοί που ήρθαν στην έξουσία, στην Τουρκία, το 1923 ήξεραν ότι εάν εμπνεύσουν μέσω αυτής της ιδεολογίας και μόνο τους Τούρκους, θα μπορούσαν να πετύχουν όλα όσα ήθελαν. Τρόπος για να το πετύχουν αυτό η ολοκληρωτική αντικατάσταση της αλφαριθμητικής. Στη θέση της αραβικής γραφής, καθιερώσαν τη λατινική. Με τον τρόπο αυτό κατάφεραν να ελέγχουν τη νέα γενιά αποκλειοντάς την από τις ώς τότε γραπτές ιστορικές γραφές. Ακόμα κι αυτοί οι Τούρκοι που ήλθαν πρόσφυγες από την Ελλάδα αγνοούν την καταγωγή τους. Σχεδόν κανείς από αυτούς δεν είχε αστική καταγωγή, η διανόηση στους κύκλους τους ήταν ανύπαρκτη, άρα η αφομοιώση τους από τη νέα νέα Τουρκία ήταν εύκολη υπόθεση.

Η τουρκική δημοκρατία ανέθρεψε τρεις γενιές με τις ιδέες του κεμαλισμού. Αυτό σημαίνει όμως ότι οι δυο τουλάχιστον τελευταίες γενιές διαμορφώθηκαν κατά πώς το κράτος ήθελε. Μόνο μετά τα χρόνια της δεκαετίας του '80, όταν ξεκίνησαν πειοάματα εκδημοκρατισμού, τα

πρόγυματα άρχισαν να αλλάζουν. Αλλά κι αυτό μόνο στα μυαλά κάποιων. Οσων ίσως είχαν τη δυνατότητα εναλλακτικών πηγών ενημέωσης.

Αξιωματικοί της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στέκονται προσοχή μπροστά στο μονοπώλειο του Κεμάλ Ατατούρκ, στην Αγκυρα, για τον εσφασμό της επετείου από τη λήξη του ελληνο-τουρκικού πολέμου του 1922.

H σύxροvn To n Mikpac1at1kń

Τι συμβαίνει πραγματικά στην Τουρκία σήμερα; Οι άνθρωποι είναι πιο κριτικοί ειδικά έναντι της κεντρικής κρατικής ιδεολογίας, αλλά και ειδικά εναντίον

σων εμφορούνται από τις ιδέες του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Ευτυχώς διανοούμενοι προσπάθησαν και προσπάθησαν με εναλλακτικές εκδόσεις να ενψε-

Οι τελευταίοι Ελληνες της Σμύρνης

Του ΣΤΡΑΤΗ ΜΠΑΛΑΣΚΑ

Η εκκλησία ακούει στο όνομα της Αγίας Φωτεινής. Στη μήνυμα της Μπρόπολης που πατήθηκε και κάπκε εκείνο το Σεπτέμβριο. Σε αυτήν την εκκλησία ήταν το ραντεβού με τον κυρ Αλέκο. Εναν 76χρονο Ρωμιό. Εναν από τους τρεις τελευταίους Ρωμιούς της Σμύρνης.

«Γεννήθηκα το 1923», λέει. «Οι γονείς μου και τα αδέλφια μου, επειδή σαν οικογένεια διαθέταμε ρουμανικό διαβατήριο, μια και ο παπούς μας εμπορευόταν ταχίνια και χαλβάδες στην Κοστάντζα, είχαν καταφέρει να μη φύγουν από τη Σμύρνη στην καταστροφή. Μείναμε εμείς, έμειναν όμως κι ακόμα 15 οικογένειες, όλες με ξένα διαβατήρια, όλες όμως ρωμαϊκές φαμελιές».

Η Σμύρνη δεν άδειασε από Ελληνες εκείνο το Σεπτέμβριο. Δεν άδειασε ποτέ. Ακόμα και μέχρι σήμερα, που ο κυρ Αλέκος, γνωστός λογιστής της Πολιτείας, επιμένει να κρατά ζωντανούς τους χτύπους της καρδιάς του Ρωμαϊκού. Αυτός και τα δύο αδέλφια του. Ο 87χρονος Μιχάλης και ο 83χρονης Σοφία.

«Μείναμε μόνοι, λέει ο κυρ Αλέκος. Κι αυτή ήταν η αιτία που μείναμε και στη Σμύρνη και δεν φύγαμε. Γιατί αν παντρευόμασταν, αν κάναμε παιδιά, θα φεύγαμε κι εμείς. Πώς θα μεγάλωναν τα παιδιά μας μέσα σε τόσους Τούρ-

κους; Πώς θα μάθαιναν γράμματα; Άλλα και με ποιον να παντρευόμασταν; Με Τούρκους;». Οι τρεις τελευταίοι Ελληνες της Σμύρνης μάθανε γράμματα στο γαλλικό σχολείο «Σεν Ζοζέφ» στην Πούντα. Οι αναμνήσεις τους από τότε δεν είναι παρά σωροί αποκαΐδια, μέσα από τα οποία έπρεπε να περάσουν για να φτάσουν στο σχολείο τους. Εκατοντάδες καμένα σπίτια, τίποτα όρθιο, βρωμιά και δυσωδία παντού. Εκεί, στο ίδιο μέρος όπου πριν από τη μεγάλη φωτιά η ζωή κυλούσε με τους γνωστούς θρυλικούς σμυρναϊκούς ρυθμούς. «Περνάγαμε κάθε μέρα από μέσα από την καμένη Σμύρνη να πάμε σχολείο», θυμάται ο κυρ Αλέκος. «Φοβόμασταν κιόλας. Κλέφτες παντού... Εβλεπες που σκάβανε στη ερείπια θέλοντας να βρούνε θησαυρούς. Και πολλοί βρήκαν... Γίναν πολλοί Τούρκοι πλούσιοι απ' ότι άφησαν οι Ρωμιοί πίσω τους».

Πολλοί Τούρκοι, πλούσιοι από τις ρωμαϊκές περιουσίες... Σαν τον Χιχαζί Εφσοί, που γινε πάμπλουτος από τα ερείπια της ρωμαϊκής εκκλησίας στο Καρατάς, όπου ήταν επίτροπος και ο πατέρας του Αριστοτέλη Ωνάσην. Πούλησε τα ξύλινα μέρη της στέγης και τα κεραμίδια και έβγαλε πολλούς παράδες. Αργότερα χάρισε στο κράτος τα τέσσερα ντουβάρια και το 1931, «όταν έγινε η τουρκο-ελληνική φιλία», τα τέσσερα ντουβάρια δόθηκαν στο ελληνικό κράτος να φτιάξει εκεί εκκλησία για τους Ελληνες

που ζούσαν ή θα ζούσαν στη Σμύρνη. Το Ελληνικό Δημόσιο δεν δέχτηκε τη δωρεά γιατί η εκκλησία που προτεινόταν ήταν μακριά! «Θα έχτιζαν, είχε ειπωθεί τότε»- λέει ο κυρ Αλέκος- καινούργια κεντρική εκκλησία. Δεν έχτισαν ποτέ καμία... Σήμερα στη Σμύρνη, εκτός από την ολλανδική εκκλησία που χρησιμοποιείται ως Ορθόδοξη, δεν έχει σωθεί τίποτα. Εξόν «από τον Αγιο Βουκόλο, που πια είναι αποθήκη και κάποια ερείπια μιας άλλης εκκλησίας κατά το Κάστρο, εκεί κοντά στο σημείο όπου μαρτύρησε ο Αγιος Χρυσόστομος, στα 1922». Από το 1922 έχουν περάσει χρόνια. «Κι εμείς ξεχάσαμε, λέει ο κυρ Αλέκος, κι αυτοί ξέχασαν...»

«Τι ξέχασες εσύ;» τον ρωτάμε.

«Ξέχασα -λέει έπειτα από λίγα δευτερόλεπτα σιωπής- τις πιέσεις να φύγουμε. Ξέχασα πως όλα τούτα ήταν Ελλάδα και πως πια είναι θηρία κτίρια που από κάτω τους στέκουν τα θεμέλια της Σμύρνης που ζησα...»

Τα μάτια του κυρ Αλέκου θολώνουν... Η Σμύρνη ολάκερη με θολά μάτια.

«Ασ' τα» λέει χαρογελώντας με δυο θολά πάντα μάτια. «Να σου πω κάτι ωραίο; Μια μόνο, μόνο μια φορά πήγα στην Αθήνα. Ε, λοιπόν, δεν έβλεπα την ώρα να γυρίσω στον τόπο μου. Στη Σμύρνη μου».

Υρκία και Καταστροφή

ρώσουν για την ιστορία της Τουρκίας συγχρούμενοι με την κρατική ιδεολογία. Μια νέα σημαντική δυναμική διαμορφώνεται μέσα από τις μη κυβερνητικές ορ-

γανώσεις που ξυμώνουν τον κόσμο διαφορετικά απ' ότι η επίσημη ιδεολογία της τουρκικής δημοκρατίας. Πρέπει βέβαια να ομολογηθεί ότι υπάρχουν ακόμα ση-

μαντικές δυσκολίες στην Τουρκία. Το να κριτικάρεις τη δημοκρατία είναι ακόμα δύσκολο. Αν προσπαθήσεις να κάνεις κάτι τέτοιο ως διανοούμενος, από τους κρατικούς, αυτούς που στην Τουρκία χαρακτηρίζουμε οπαδούς της πρώτης δημοκρατίας, αυτής που ξεπήδησε από την αποχώρηση των Ελλήνων από τα εδάφη της Μικράς Ασίας, τότε χαρακτηρίζεται συνεργάτης, αυστενίδητος ίσως συνεργάτης των θρησκευτικών αντικεματικών κυνηγάτων. Από αυτά, υποστηρίζουν οι κρατικούς, η Τουρκία μπορεί να κερδίσει μόνο μια προστική χώρα, ανάλογης με αυτήν της Περσίας. Κι αυτή ομολογουμένως είναι μια πολύ κακή συγκυρία για τους Τούρκους αυτόν τον καιρό.

Επιτρέψτε μου να σημειώσω κάτι προς τους απογόνους των Ελλήνων Μικρασιατών προσφύγων στο τέλος αυτής της ανάλυσης. Ο τουρκικός λαός άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι ίσως έχουμε διαφορετική

ιστορία απ' αυτή μας δόθηκε ως γνώση ώς τα σήμερα από την τουρκική δημοκρατία. Λίγοι βέβαια ακόμα είναι αυτοί οι Τούρκοι. Είναι αυτοί που 77 χρόνια μετά άρχισαν κι αυτοί να αναρωτιούνται γιατί ήρθαμε εδώ από την Κρήτη, τη Θεσσαλονίκη ή τα Γιάννενα. Είναι αυτοί που έχουν τέτοιες απορίες οι οποίες οι ίδιοι που καταλαβαίνουν πια τι σημαίνει να είσαι πρόσφυγας αλλά και τα αισθήματα των Ελλήνων προσφύγων της Μικρασίας. Εν κατακλείδι θα μπορούσε κανένας να πει ότι οι Τούρκοι θα πρέπει να έχουν ακόμα λίγο χρόνο για να αντιληφθούν την πραγματική ιστορία της περιοχής. Το να καταλάβουμε τι συνέβη στην πρόσφατη μάλιστα ιστορία μας, σημαίνει το να καταλάβουμε τον πόνο, τα αισθήματα του πρόσφυγα. Σε μια εποχή που η εικόνα του επανέρχεται.

(1) Η Μικρά Ασία στο κείμενο του συγγραφέα αναφέρεται με τον τουρκικό όρο «Anatolia».